

МІЖРЕГІОНАЛЬНА
АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ

МАУП

НАВЧАЛЬНА ПРОГРАМА
дисципліни
“ОСНОВИ ПСИХОЛОГІЇ ТА ПЕДАГОГІКИ”
(для бакалаврів)

Київ

ДП «Видавничий дім «Персонал»

2009

Підготовлено професором кафедри адміністративного менеджменту
І. М. Найдюновим

Затверджено на засіданні кафедри адміністративного менеджменту
(протокол № 5 від 28. 05. 08)

Схвалено Вченою радою Міжрегіональної Академії управління персоналом

Найдюнов І. М. Навчальна програма дисципліни “Основи психології та педагогіки” (для бакалаврів). — К.: ДП «Вид. дім «Персонал», 2009. — 53 с.

Навчальна програма містить пояснювальну записку, тематичний план, зміст дисципліни “Основи психології та педагогіки”, теми контрольних робіт та методичні поради щодо їх виконання, питання для самоконтролю, а також список літератури.

- © Міжрегіональна Академія управління персоналом (МАУП), 2009
- © ДП «Видавничий дім «Персонал», 2009

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

Концепція гуманітарної, демократичної освіти передбачає викладання дисциплін, спрямованих на глибоке вивчення місця і ролі людини в історії світової цивілізації, в складних історичних процесах. Розв'язання проблеми потребує спеціального вивчення комплексу психолого-педагогічних факторів, умов та шляхів оптимізації навчально-виховного процесу, впровадження інноваційних технологій у педагогічну практику вищої школи. Навчальна дисципліна “Основи психології та педагогіки” передбачає дати майбутньому професіоналу теоретичні знання, сформувати відповідні уміння та навички, навчити вести ділові переговори, впливати на людей і людські спільноти, розуміти їхні наміри, бажання і цілі, “читати” за експресією обличчя емоції та почуття, які їх охоплюють, грамотно керувати людьми в колективах. За сучасних умов глобальної, космічної за своїм масштабом творчої діяльності та поведінки людей інноваційні технології навчального процесу дозволяють не тільки поглибити та інтенсифікувати когнітивну сферу особистості студента, а й гуманістично спрямувати, інтеріювати її за змістом, оптимальними компонентами та структурними елементами. Це зумовлено також особливим значенням формування самодостатньої особистості, розвинутої індивідуальності.

Мета програми — надати допомогу суб'єктам навчального процесу у вищій школі у вивченні загальних закономірностей і механізмів психічної діяльності особистості, проблем її навчання і виховання, як найвищої цінності суспільства.

Завдання:

1. Надати допомогу в усвідомленні загальної методики організації вивчення навчальної дисципліни “Основи психології та педагогіки” суб'єктам навчально-виховного процесу у вузі.
2. Сформулювати головні науково-теоретичні та методологічні аспекти загальної психології і педагогіки, їх засвоєння за сучасною технологією навчання.
3. Визначити психолого-педагогічні особливості організації та методів навчально-пізнавальної діяльності студентів, зміст контролю знань.
4. Обґрунтувати методичні поради щодо формування психолого-педагогічних умінь та навичок самоаналізу, самоосвіти, самовиховання.

5. Надати допомогу майбутнім фахівцям у професійній діяльності, знаходити ефективні способи впливу на персонал, пізнавати індивідуально-психологічні особливості людини, здійснювати заходи, спрямовані на згуртованість трудового колективу, запобігання конфліктних ситуацій, навчання та виховання тощо.

Навчальна дисципліна становить систему пов'язаних між собою та з іншими науками галузей. Передусім це соціальна, історична, етнічна, юридична, політична, економічна психологія та педагогіка, психолінгвістика, психологія мистецтва, менеджменту тощо. Нерозривний зв'язок існує і з такими навчальними дисциплінами, як “Філософія”, “Соціологія” “Культурологія”, “Логіка”, “Правознавство”, “Менеджмент”, “Фінанси”, “Банківська справа”, економічні дисципліни тощо.

При розробці навчальної програми було враховано:

1. Основні компоненти системного підходу, що забезпечує: діалектичну єдність і взаємозв'язок мети, завдань викладання і учіння навчальної дисципліни; відповідну структуру і зміст; форми, методи організації навчальної діяльності студентів; дистанційну комунікативну взаємодію на рівні викладач-студент.
2. Забезпечення дидактичної якості методичного матеріалу: врахування об'єктивних законів функціонування та розвитку дидактичної системи; старанного аналізу; точної оцінки навчального процесу; співвідношення фактичного стану з бажаним; визначення складності висунутих проблем щодо дистанційного навчання; прогнозування впливу як позитивних, так і негативних факторів на викладання та учіння тощо.
3. Використання різноманітних за типом, формою навчально-методичних матеріалів у комплексі: тематичні, оперативні плани; деталізація за обсягами планових організаційних форм; оптимальний добір контрольних, типових питань, навчальної літератури тощо.
4. Необхідність всебічного обліку при визначенні мети та завдань навчальної програми: якісного виконання законодавчих, директивних і нормативних документів; сучасних досягнень психолого-педагогічної науки, інноваційних технологій навчально-виховного процесу, передового досвіду викладання навчальної дисципліни.

У цілому навчальну програму розроблено у відповідності з нормативними вимогами підготовки фахівця, що викладені у Державних законодавчих та нормативних документах, науковій і навчальній лі-

тературі про вищу освіту. Зміст програми орієнтує студентів не тільки на творче засвоєння психолого-педагогічних знань, а й на вироблення умінь, навичок і бажання самостійно навчитися, засвоювати нову інформацію, уміння використовувати набуті знання в практичній діяльності.

ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН
дисципліни
“ОСНОВИ ПСИХОЛОГІЇ ТА ПЕДАГОГІКИ”

№ пор.	Назва змістового модуля і теми
1	2
	Змістовий модуль I. Сутність, зміст, генезис розвитку психології
1	Теоретико-методологічні основи психології як науки
2	Виникнення та розвиток психіки
3	Мозок і психіка
4	Розвиток психології в історії людства і науки
	Змістовий модуль II. Особистість: загальна характеристика, когнітивна та емоційно-вольова сфери
5	Психологія особистості: загальна характеристика
6	Основні теорії та концепції психології особистості
7	Загальні аспекти початкової ланки пізнавальних процесів
8	Пам'ять, мислення, уява як психологічні процеси в умовах діяльності особистості
9	Емоції, почуття, вольові процеси в структурі діяльності спеціаліста
10	Психічний стан особистості: сутність, класифікація, зміст
	Змістовий модуль III. Психолого-педагогічні основи підготовки спеціаліста
11	Педагогіка як наука, її роль і місце в підготовці спеціаліста
12	Дефініція, психолого-дидактичні аспекти змісту та форм навчання
13	Психолого-педагогічна технологія методів і засобів підготовки спеціаліста

1	2
14	Виховання як соціально-педагогічне явище і процес становлення особистості спеціаліста
15	Психолого-педагогічні основи змісту методів і форм виховного процесу
16	Соціально-психологічна характеристика особистості у діяльності і спілкуванні
17	Психолого-педагогічні основи організації діяльності колективу, соціальних груп
Разом годин: 81	

ЗМІСТ
дисципліни
“ОСНОВИ ПСИХОЛОГІЇ ТА ПЕДАГОГІКИ”

Змістовий модуль I. Сутність, зміст, генезис розвитку психології

Тема 1. Теоретико-методологічні основи психології як науки

Розглядаючи дидактичний матеріал до даної теми, а також рекомендовану літературу, бажано усвідомити, що проблеми сутності, змісту психіки людини завжди були актуальними. Серед них:

- як зрозуміти себе та інших людей;
- пристосування до змін у навколишньому середовищі;
- психологія і професійна діяльність, принципи, галузі, методи психології тощо.

Дані проблеми розглядали науковці: Аристотель, Геракліт, Ф. Бекон, Р. Декарт, Т. Гоббс, Б. Спіноза, Г. Лейбніц, Ч. Дарвін, І. М. Сеченов, І. П. Павлов, З. Фрейд, А. Маслоу, К. Роджерс, Л. С. Виготський, Г. С. Костюк, А. В. Петровський, С. Л. Рубінштейн та ін. В процесі розвитку людства науковцями обґрунтовано, що психологія є наукою про закономірності виникнення та функціонування психіки. Психіка – це внутрішній світ людини. Вона виникла на найвищому ступені розвитку матеріального світу. Психіка відсутня у рослин та предметів неживої природи. Психіка відбиває навколишню дійсність. Тільки за допомогою психіки відбиття реальності людина пізнає її і так чи інакше впливає на навколишню дійсність.

Отже, досліджуючи психологічні явища і процеси, науковці визначили, що предметом психології є психіка як процес відбиття у мозку (свідомості) людини реальної дійсності. Відбиття буває: психічне (самосвідомість, свідомість), фізіологічне (збудження по нерву, скорочення м'язів), фізичне (відчуття світла, звуко-радіолокація).

У процесі досліджень в основному були розкриті структурні компоненти психіки. Серед них найважливішими є:

- психічні процеси (пізнавальні, емоційні, вольові);
- психічний стан (бадьорість-пригніченість, працездатність-стомленість);
- психічні властивості (темперамент, характер);
- психічні утворення (знання, уміння, навички).

Основними завданнями психології як науки є визначення, обґрунтування: генезису психології; психологічної характеристики особистості; її когнітивної та афективної сфери, психологічних особливостей діяльності, соціально-психологічної сфери особистості; сутності, змісту галузей психології (теоретична, науково-прикладна, практична) тощо.

Значна роль психології у діяльності людини, і в першу чергу, специфічній діяльності людини-фахівця. Отже, окрім значення психології в розвитку людини як біологічної істоти, важливу роль в діяльності особистості, суспільства відіграє прикладна психологія: праці, інженерна, менеджменту, екологічна, юридична тощо. Спираючись на наукові публікації, підручники і посібники, важливо з'ясувати, що для отримання наукових знань про психологію, психіку, вченими обґрунтовані основні принципи (якими керується суб'єкт, або їх група, в процесі науково-психологічного дослідження) пізнання їх як об'єкта дослідження. Серед них:

- *детермінізм* (лат. *determinare* — визначати) — розкриває причини виникнення психіки у філогенезі та онтогенезі, закономірну зумовленість психічних явищ, психічної діяльності та психічних властивостей людини;
- *відображення* — передбачає, що всі психічні функції (а не лише пізнавальні) за своєю природою є відображувальним;
- *єдність психіки і діяльності* — конкретизує принципи детермінізму й відображення. За цим принципом психіка і діяльність не тотожні, а й не протилежні. Вони утворюють єдність.
- *розвиток психіки і діяльності* — означає, що психіка є результатом діяльності і цей розвиток буде ефективнішим, чим ра-

ціональніше буде, з погляду розвитку психіки, управління діяльністю. За цим принципом кожному рівню детермінації притаманний свій тип розвитку;

- *системно-структурність* — психічні явища настільки складні і динамічні, що інколи неможливо з'ясувати їх внутрішню *структуру*, розуміючи під цим терміном єдність елементів в одному цілому.

Засобом вивчення психіки людини, особливостей цього процесу, якостей і станів соціальних груп є **методи психології**. Методи психології будуються на основі її закономірностей і принципів, які вимагають проведення таких досліджень, що піддають психічне життя людини такому ж неупередженому аналізу, як і інші об'єкти природи. Метод — це спосіб досягнення відповідної мети. Структурним елементом методу є *прийом*. Специфіка психічної дійсності потребує розробки, обґрунтування, застосування спеціальних методів її пізнання та формування. Проблеми методів психології знаходять своє відображення в науковій діяльності вчених: Б. Г. Ананьєва, П. П. Блонського, Л. Ф. Бурлачука, Л. С. Виготського, Г. С. Костюка, Б. Ф. Ломова, К. К. Платонова, О. М. Ткаченко та ін. Науковцями визначені *технологічні етапи* (підготовчий, збору фактичних даних, обробки отриманих даних, інтерпретації, висновків) психологічних досліджень, *вимоги* (об'єктивності, генетичного підходу, системності, особистісного підходу, індивідуалізації, єдності теорії та практики) до побудови та використання методів психології, їх класифікації.

Структурно методи психології можна розділити на дві групи: пізнавальні та активного психологічного впливу. До *пізнавальних* належать: організаційні (комплексний метод, порівняльний, лонгітюдний), *емпіричні* (експерименту: лабораторного, природного, констатуючого, формуючого; спостереження та самоспостереження; тестування, опитування, бесіди, інтерв'ю, соціометрії, референтнометрії, аналізу, біографічні та трудові методи). До *методів активного психологічного впливу належить*: методи психологічної консультації, корекції, соціально-психологічного та психологічного тренінгу, психологічної терапії та реабілітації.

Література [2; 5; 7; 13; 29; 31; 33; 37; 39; 45; 48—56; 86; 94]

Тема 2. Виникнення та розвиток психіки

Проблеми виникнення і розвитку психіки, психології як науки завжди були актуальними. Їх досліджували філософи, антрополози, фізіологи, психологи на всіх етапах розвитку людства. Дані, отримані вченими, свідчать, що зародження і розвиток психіки пов'язані з еволюційними процесами в природі на стадії виникнення живої матерії. В той же час, деякі дослідники вбачають коріння психіки у неживій природі, інші — у тварин тощо.

На думку відомих вчених В. В. Рибалки, Ю. Л. Трофімова, поширеною і науково-обгрунтованою є теорія французького філософа і палеонтолога П'єра Тейяра де Шардена (1881–1955) про еволюцію матерії та психіки. Його ідеї були підтримані українським вченим, першим президентом Академії наук України В. І. Вернадським. Співзвучними були погляди Б. Г. Ананьєва, інших вчених.

Шарден вважав, що розвиток матерії (універсуму, за його термінологією) триває кілька мільярдів років і виявляється в розширенні “первісного атома” до розмірів сучасних галактик. У фізиці це називається теорією вибуху. Процес просторового розширення здійснюється водночас із протилежним — органічним згортанням універсуму до самого себе. Відбувається процес інтеріоризації (перехід зовнішнього у внутрішнє, психіку, тобто до самого себе). Розширення матерії і органічне згортання універсуму до самого себе здійснюється від дуже простих тіл до надзвичайно складних. Процес “згорання складності” пов'язаний з відповідним переходом зовнішнього у внутрішнє, психіку. Між складністю та свідомістю у масштабі всього космосу, разом з планетою Земля існує структурний зв'язок.

Універсуму одвічно притаманні зовнішньо-матеріальне і внутрішньо-духовне, тобто фізична і психічна енергії, що взаємодіють, переходять одна в одну. Життя і психічне пробиваються усюди і завжди, і ніщо не може зупинити процес “згорання складності”, інтеріоризації. Розвиток психіки — психогенез є складовою космогенезу. Таке розуміння психогенезу наближається до теорії панпсихізму (вчення про всеохопну одушевленість природи). Але, як підкреслює Ю. Л. Трофімов, воно спирається не на наукові дані біології, палеонтології, геології, космології, психології і має не менше право на існування, ніж інші концепції виникнення життя та психіки (О. І. Опаріна про виникнення життя на Землі у формі коацерватів; Г. Кастлера про космічне походження живого на Землі та ін.).

На думку Шардена, у процесі еволюції універсум проходить відповідні стадії. **1. Переджиття** — суб'єктивне, психічне втілено в матерію у вигляді потенції. Планета Земля має природжений *потенціал переджиття* і відповідно йому масу елементарної психічної, духовної енергії — *передсвідомості*. Останнє зростає із збільшенням складності матерії і розгортається на вузькій оболонці планети — *передбіосфери*, в якій зосереджується та поглиблюється внутрішнє Землі, її *органічне ціле*. **2. Життя** — формується середовище для живих організмів: *біосфера*, яка створюється на оболонці планети у вигляді *живої маси* організованої матерії — *мікроорганізмів і мегамолекул*. Ця жива маса розгалужується у вигляді дерева життя. В ході клітинної революції здійснюється й внутрішня революція психічного, тобто стрибок від передсвідомості до свідомості. Еволюція елементів універсуму приводить до появи тварин, її вершиною є примати і людиноподібні мавпи. Життя *геогензу* універсуму перетворюється на *біогенез*, наслідком чого стає поява людини як носія *психогенезу*. **3. Думка** — для цієї стадії характерним є інтенсивне зростання свідомості. Завдяки здатності людини до рефлексії універсум зосереджується на собі, оволодіває собою. Здійснюється стрибок розуму як в індивідуальному плані, так і у вигляді конвергенції духа особистостей. *Психогенез* переходить у вищу стадію — *ноогенез*, на якій зароджується і розвивається єдиний дух цивілізації. **4. Наджиття** — характеризується автором як духовне об'єднання народів, оновлення Землі, формування *Надлюдства*. Ноогенез приводить до олюднення часу й простору, до виникнення *Надособистості*, що означає глобальні, космічні за своїм масштабом види творчої діяльності та поведінки особистості з перетворення, вдосконалення людської цивілізації, носфери, Всесвіту. Це одна із гіпотез. Існують ще й інші.

Література [3; 7; 13; 24; 28; 33; 37; 38; 39; 47; 57; 66–70; 82; 84–86]

Тема 3. Мозок і психіка

Спираючись на дані досліджень, у підручниках і посібниках наголошується, що психіка формується в взаємодії з навколишнім середовищем. На кожному етапі формується відповідна його розвитку психіка і види поведінки: *на нульовому* (подразливість-таксиси), *на першому* (елементарна чутливість — інстинкти), *на другому* (предметне сприймання — навички), *на третьому* (практичний інтелект

вищих тварин — складні види поведінки вищих тварин), *на четвертому* (практичний і абстрактний інтелект — пристосування до навколишнього середовища), *на п'ятому* (свідомість і самосвідомість — продуктивна та репродуктивна діяльність індивіда), *на шостому* (особистість — складні види творчої діяльності), *на сьомому* (нові форми психіки — глобальні види творчої діяльності).

Розглядаючи проблемні питання теми, слід наголосити, що динаміка розвитку психологічних знань передбачає з'ясування поняття **відображення** (*відбиття*), яке є ключовим у психології. **Адже це діяльність мозку, нервової системи.** Психіка являє собою властивість мозку, який має велику кількість *нервових клітин (нейронів)*. В єдності нейрони утворюють нервову систему, яка поділяється на *центральну* та *периферійну*. *Центральна* нервова система складається з головного та спинного мозку, розташовані відповідно у черепі та хребетному стовпі. *Периферійна* нервова система складається з спинномозкових та черепно-мозкових нервів. **Спинний мозок** являє собою довгий тяж, розташований у хребетному каналі. **Головний мозок** складається з довгастого мозку, варолієвого містка, середнього мозку, проміжного мозочка та великих півкуль. Основну масу великих півкуль утворює біла речовина, з якої складаються провідні шляхи. Зверху великі півкулі вкриті тонким шаром нервових клітин завтовшки 2,5-3 мм. Це — кора великих півкуль. До кори головного мозку надходять імпульси від *рецепторів*, або *органів* чуття, що утворюють **периферійний кінець аналізаторів**.

Усі частини нервової системи працюють у тісній взаємодії, але роль кожної з них у різних реакціях організму не однакова. **Спинний мозок і стовбурна частина** головного мозку, що становить його нижні відділи — довгастий і середній мозок, являють собою сукупність рефлекторних центрів вродження безумовних рефлексів (наприклад, колінного рефлексу). *Стовбурна* частина головного мозку є центральним апаратом, який здійснює низку складних і життєво важливих безумовно рефлекторних актів, зокрема смоктальний рефлекс, жування і ковтання. *У середньому мозку* поряд з центрами, що передають збудження з ока і вуха на рухову сферу, є центр звуження зіниці, але цим не вичерпується діяльність стовбурної частини головного мозку. Особливе значення мають нервові центри, що в довгастому мозку. Вони регулюють роботу органів дихання, серцево-судинної системи, а також інших систем. Складні функції виконує *мозочок*. Від нього залежить настроювання діяльності всієї скелетно-м'язової сис-

теми. Організм тільки тоді може зберігати стійку рівновагу під час ходьби, бігу, стрибків тощо, коли здійснюється надзвичайно тонке регулювання стану всіх м'язів тіла мозочком. Значну роль має *підкірка* (зорові горби і підкіркові вузли великих півкуль) — чуттєвий центр і регуляція, зокрема ходьби. *Кора великих півкуль* — орган свідомої діяльності людини. Її можна розділити на кілька великих частин, які мають не однакове функціональне значення.

Головний мозок людини, який забезпечує одержання та перероблення інформації, створення програм власних дій і контроль за їхнім успішним виконанням, завжди працює як єдине ціле. Науковцями **визначені три основних блоки головного мозку**: *перший* — енергетичний, забезпечує роботу вищих відділів кори головного мозку; *другий* — забезпечує прийом, перероблення та збереження інформації; *третій* — забезпечує програмні дії та рухи, регуляцію активних процесів. Знання характеристик кожного блоку має важливе значення при дослідженні психічних явищ і процесів.

Література [2; 7; 10; 14; 21; 24; 31; 33; 38–39; 48–52; 82–86]

Тема 4. Розвиток психології в історії людства і науки

Розвиток уявлень про психіку умовно можна розділити на донауковий та науковий періоди. *Науковці розглядають такі етапи становлення предмета психології як науки*: десятки тисячоліть до н. е. (в основі поняття — душа як двійник тіла, що живе власним життям); кінець IV тис. до н. е. (душа як нематеріальна, незалежна від тіла, пізнавальна та життєдайна основа); перші століття н. е. (свідомість як сукупність мотиваційних, пізнавальних та емоційних властивостей індивіда); друга половина XIX ст. (поведінка як сукупність реакцій у відповідь на зовнішні подразники); кінець XIX ст. (самосвідомість як система уявлень індивіда про себе); початок XX ст. (особистість як соціально зумовлена система психічних якостей індивіда).

Перші спроби науково пояснити психіку було зроблено в часи перших цивілізацій (давньоєгипетський папірус “Пам’ятка мемфійської теології”; китайські медичні книги “Книга про внутрішнє”; діяльність **Конфуція** та його учнів у текстах Вед та Упанішад, інших). Вагомими і цікавими є думки про душу (психіку) вчених античності: **Геракліта**, **Анаксагора**, **Демокріта**. Значний внесок в античну психологію зробив **Аристотель**. У наукових працях “Метафізика”, “Про душу”, “Про

пам'ять”, ”Про сновидіння” він виклав систему психологічних понять на основі об'єктивного і генетичного методів. Найбільший поштовх розвитку психологічних поглядів на початку минулого тисячоліття дала система **Фоми Аквінського — томізм**, що була канонізована католицькою церквою. Томізм захищав положення про безсмертя індивідуальної душі, догмат про гріхопадіння, залежність кожної людини від Божої милості та особисту відповідальність перед Богом.

Переломною епохою у розвитку поглядів на психіку стало XVII ст. Вчення **Рене Декарта** (“Міркування про метод”), **Томаса Гоббса** (“Левіафан”), **Бенедикта Спінози** (“Етика”), **Вільгельма Лейбніца** (“Монадологія”), **Джона Локка**, інших. У XVIII ст. формується вчення про психіку як функцію мозку на основі дослідження нервової (науковці **Геллер** і **Прохазка**). У першій половині XIX ст. **Белл** і **Мажанді** вивчали розбіжності між чуттєвими і рухливими нервами. Дані дослідження підтвердили гіпотезу про рефлекс. Виникло поняття про рефлексну дугу, за допомогою якого в той час пояснювалися найпростіші форми рухових реакцій.

Друга половина XIX ст. — період становлення психології як самостійної науки. Дослідження і діяльність **Вільгельма Вундта**, **І. М. Сеченова**, **І. П. Павлова**. На зламі XIX-XX ст. формуються нові школи та течії психологів: структурна школа (В. Вунд, Е. Тітченер...), вюрцбурзька школа /О. Кюльпе, К. Бюлер...), гештальтпсихологія (Й. Вертгаймер, В. Келер...), біхевіоризм (Е. Торндайк, Дж. Вотсон...), фрейдизм та неофрейдизм (З. Фрейд, К. Г. Юнг...), функціоналізм, прагматизм тощо. Вітчизняні вчені (Л. С. Виготський, Б. Г. Ананьєв, К. К. Платонов, І. С. Кон, Г. О. Костюк), спираючись на діалектико-матеріалістичний світогляд, досліджували закономірності функціонування та розвитку особистості як цілісної системи психічних властивостей з певною психологічною структурою. Предметну психологічну діяльність досліджували О. М. Леонтьєв, С. Л. Рубінштейн. Проблеми мислення, характеру, пам'яті, здібностей, вмінь та навичок досліджували П. Я. Гальперін, Н. Д. Левітов, А. А. Смирнов, Б. М. Теплов та ін.

Література [3; 7; 13; 24; 28; 33; 37; 38; 39; 47; 57; 66–70; 82; 84–86]

Змістовий модуль II. Особистість: загальна характеристика, когнітивна та емоційно-вольова сфери

Тема 5. Психологія особистості: загальна характеристика

Розгляд теми не може бути суттєвим без усвідомлення, що дефініція, тезаурус, рушійні сили, особливості особистості є актуальними проблемами сучасності. Їх досліджували як зарубіжні, так і вітчизняні психологи. Вони ефективно застосовували метод порівняння таких понять, як індивід, людина, особистість, індивідуальність, суб'єкт. На основі досліджень у навчальній літературі визначено, що людина — вищий ступінь живих організмів, суб'єкт суспільно-історичної діяльності і культури; індивід — це людська біологічна основа розвитку особистості у певних соціальних умовах; індивідуальність — неповторність, своєрідність психіки індивіда, сполучення його фізичних та психічних особливостей; особистість — це індивід із соціально зумовленою системою вищих психічних якостей, що визначається залученням людини до конкретних суспільних, культурних, історичних відносин. Це — психологічний вигляд людини як дієздатного члена суспільства, який усвідомлює свою роль у ньому, особистості, яка перебуває у постійному спілкуванні з оточенням. Науковці наголошують, що особистість як складна система має свої відповідні структурні компоненти:

соціально-психолого-індивідуальну (вертикальний вимір у складі: інтелектуальні процеси, психофізіологічні якості, досвід, спілкування, спрямованість, характер, самосвідомість);

діяльну (горизонтальний вимір: емоційно-почуттєві елементи діяльності, інформаційно-пізнавальні компоненти, потребнісно-мотиваційні компоненти, результативні та цілеутворюючі компоненти);

генетичну (віковий вимір: задатки та здібності на певному етапі становлення індивіда як особистості), це підтверджують приклади із життя видатних людей.

У психологічному змісті особистості чільне місце належить вищому рівню психічного відображення, властивого тільки людям — **свідомості**. Це не просто образ дійсності. Це — особлива форма психічної діяльності, орієнтована на відображення і перетворення дійсності. Вона не від народження, їй притаманне мислення. Все, що поза сферою свідомості, не може контролюватися і належить до **несвідомого**.

Важливим у процесі психічної діяльності є формування такої форми свідомості як **самосвідомість**, тобто відображення спрямоване на самого себе. Це складний психологічний процес, сутність якого полягає у сприйнятті особистістю численних образів самої себе в різних ситуаціях діяльності і поведінки.

Фізіологічний та психологічний розвиток особистості, тобто розвиток в онтогенезі, проходить ряд етапів: немовля — до 1 року, раннє дитинство — 2–3 роки, перше дитинство — 4–7, друге дитинство — 8–12, підлітковий період (ранній юнацький) — 12–16, середній юнацький вік — 16–21, пізній юнацький — 20–25, молодість — 25–30, розквіт — 31–40, зрілість — 40–55, старість (похилий вік) — 55–75, старечий вік — 75–90, довголіття — після 90 років. У відповідності з етапами розвитку особистості визначені такі поняття, як її *статус* (своєрідний центр зосередження прав і обов'язків особистості, становище її в суспільстві), *позиція* (характеризує суб'єктивно-об'єктивний діяльнісний бік становища особистості у структурі суспільства), *соціальна роль* (розглядається як динамічний аспект статусу), *ранг* (визначає масштаб і значення особистості для суспільства).

Науковці зробили висновок, що кожна особистість має свої індивідуально-психологічні, психофізичні та соціально-психологічні властивості, які виражаються в темпераменті і характері.

Темперамент (лат. — суміш) — це прояв у діяльності людини типу його нервової системи. Він виражає динаміку психіки і поведінки. Це ті індивідуально-психологічні властивості особистості, в яких проявляється сила, врівноваженість і рухомість її нервових процесів. У той же час, ця стійка властивість особистості може змінюватися у процесі діяльності людини. Це — неадекватність збудження та гальмування у різних людей нервових процесів, які в єдності створюють відповідні темпераменти. Сильному, збудженому, неврівноваженому типу відповідає *холеричний темперамент*; сильному, жвавому, врівноваженому — *сангвінічний*; сильному, малорухомому, інертному — *флегматичний*; слабкому, стриманому з приглушеною моторикою та мовленням — *меланхолійний*.

Особливе місце в індивідуально-психологічній структурі особистості належить **характеру**. Це — сукупність найстійкіших психічних ознак, що впливають на всі сторони поведінки людини і виражають його індивідуальну своєрідність. Науковцями виділено основні типи акцентуації характеру: *інтравертний* (властиві замкнутість, ускладнення в спілкуванні); *екстравертний* (властива жага спілкування та

діяльності, балакучість, поверховість); *некерованийий* (імпульсивний, конфліктний, категоричний, підозрілий); *неврастенічний* (хворобливе самопочуття, подразливість, підвищена втомлюваність); *сензитивний* (надмірна чутливість, лякливість, сором'язливість, вразливість); *демонстративний* (властивий егоцентризм, потреба в постійній увазі до себе, співчуття).

Література [2; 5; 7; 12–15; 37–39; 51–57; 66–68]

Тема 6. Основні теорії та концепції психології особистості

Обґрунтування психології особистості зроблено в теоріях і концепціях науковців другої половини XIX ст., XX ст. та сьогодення. В першу чергу це погляди В. Джемса, Е. Шпренгера, 0. Ф. Лазурського та ін. Значного успіху зажила теорія **З. Фрейда**, який виділяє дві основні інстинктивні потреби людини: лібідозну (лат. — потяги, бажання) — інстинкт самозбереження, любов, сексуальний потяг тощо; агресивну — потяг до руйнування, смерті, війни. Відповідно до цього З. Фрейд визначає три основних структурних компоненти особистості: “Воно” — несвідомі інстинкти; “Я” — відповідна єдність несвідомого і вимог дійсності; “Над — Я” — сукупні моральні норми суспільства, “цензори”. Пізніше **К. Г. Юнг** обґрунтовує поняття колективного несвідомого, яке виявляється у вигляді архетипів (образи у сновидіннях). Він визначає три рівні психіки людини: свідомість, особисте несвідоме, колективне несвідоме. У XX ст. набула поширення теорія особистості **В. Роджерса**. Її центральною ланкою є уявлення, самооцінка людиною себе — “Я — концепція”. Заслуговує на увагу теорія самоактуалізації **А. Маслоу**.

Значний вклад у розвиток теорії особистості внесли вітчизняні вчені: Виготський Л. С., Рубінштейн С. Д., Костюк Г. С. та ін. **Л. С. Виготський** обґрунтував теорію культурно-історичного розвитку психіки людини. Він виокремив три основних закони розвитку особистості: 1) закон переходу від безпосередніх природних форм поведінки до опосередкованих, штучних, що виникають під час культурного розвитку психічних функцій; 2) відношення між вищими психічними функціями, які були колись реальними відношеннями між людьми, тобто вищі психічні функції виникають із колективних соціальних форм поведінки; 3) закон переходу функцій із зовнішньо-

го у внутрішній план. Психологічна функція інтеріоризується, стає індивідуальною формою поведінки.

С. Д. Рубінштейн розглядав особистість з погляду детермінізму й єдності свідомості та діяльності. На його думку, особистість у з'ясуванні психічних процесів виступає як взаємопов'язана сукупність внутрішніх умов, через які заломлюються всі зовнішні діяння, тобто психічні процеси обумовлені зовнішніми впливами на особистість, опосередковують її поведінку і діяльність, що свідчить про залежність суб'єкта від об'єктивних умов. До внутрішніх умов належать психічні властивості та стан особистості.

Г. С. Костюк визначав, що особистістю стає індивід у процесі суспільного розвитку, коли у нього формується свідомість і самосвідомість, здатність виконувати соціальні функції. Об'єктивна соціальна сутність особистості завжди реалізується суб'єктивними психічними можливостями. У той же час, розглядаючи особистість як суспільну істоту, підкреслює Григорій Силович, не можна забувати про її природну сутність. Важливою підсистемою структури особистості є спрямованість її діяльності, що визначається потребами й інтересами, ціннісними орієнтаціями, цілями та установками, моральними та іншими почуттями.

Література [2; 3; 5; 7; 11–13; 37–39; 68–70; 74; 76–79; 83; 86]

Тема 7. Загальні аспекти початкової ланки пізнавальних процесів

Проблеми пізнавальної сфери особистості завжди були актуальними, перебували в центрі досліджень багатьох як зарубіжних, так і вітчизняних вчених, серед них: І. Д. Бех, Л. С. Виготський, П. Я. Гальперін, Джон Дьюї, П. Жане, Г. С. Костюк, А. Маслоу, К. Роджерс. У своїх психологічних дослідженнях науковці визначили, що до когнітивної сфери особистості належать такі процеси: відчуття, увага, сприймання, пам'ять, мислення, уява. Пізнавальні процеси лежать в основі діяльності кожної особистості. Фахівцю вищої професійної категорії бажано вміти оцінити рівень як особистісного розвитку пізнавальних процесів, так і майбутніх підлеглих співпрацівників з метою урахування при виконанні як виробничих завдань, так і навчально-виховних.

Психічним процесом, із якого розпочинається пізнання людиною навколишнього світу, є **відчуття**, тобто *відображення у свідомості людини окремих властивостей предметів і явищ, що безпосередньо впливають на органи чуття*. Це — результат впливу зовнішнього подразника на поверхню тіла людини, де мають місце чуттєві нервові закінчення. Подальше збудження передається на нервову тканину, а потім у мозок людини. Будь-який предмет або явище характеризуються відповідними, присутніми лише йому, властивостями та якостями. Серед них: звукові, світлові, температурні, інші властивості та якості сприймаються особистістю відповідним слуховим, зоровим, нюховим, тепловим та іншими відчуттями. У сукупності вони здобувають достатній обсяг інформації, що допоможе людині орієнтуватись у навколишньому середовищі.

Процес відчуття здійснюється на основі роботи нервово-фізіологічного апарату (органів чуття), який називають аналізатором. Він складається із рецептора, або сприймаючого нервового закінчення (наприклад, сітчатка ока); нервового шляху від рецептора до кори головного мозку (наприклад, зоровий нерв); частина головного мозку, де знаходиться цей рецептор (наприклад, у потиличній частині кори головного мозку міститься центр зорового відчуття). Структуру діяльності зорового аналізатора можна показати таким чином: рецептор — сітчатка ока; нервовий, або провідний шлях — зоровий нерв; кіркові центри — потилична частина кори головного мозку.

У ході психологічних досліджень науковці визначили, що відчуття мають свої властивості: *якості* (органів зору, слуху); *інтенсивності* (мінімальна сила подразників, що відчуває людина — нижчий або верхній поріг чутливості), *просторові* (відображення подразників у тих координатах простору, де вони знаходяться, відчуваючи світло, ми відносимо його до джерела у відповідному просторі.), *часові* (тривалість дії подразників на органи чуття), *адаптації* (мінливість відчуття від впливом довготривалого впливу подразника) та ін.

Спираючись на дані властивості, науковці сформували загальні *закономірності процесу відчуття* та специфічні особливості діяльності органів чуття (мінімальний і максимальний пороги, поріг відмінності, адаптації, явище контрастності і послідовні образи).

Складнішою і розвиненішою, ніж відчуття, але тісно пов'язаною з ним формою чуттєвого пізнання світу, є **сприймання**: *процес відображення у свідомості людини безпосередньо діючих на його органи чуття предметів або явищ у цілому, а не окремих сторін, як при відчутті*.

Сприймання як психічний пізнавальний процес характеризується деякими загальними властивостями, а саме: *предметність* — відображення не сторони, а предмета в цілому; *осмисленість* — відображені предмети для людини мають певний життєвий сенс, можуть бути шкідливими або корисними; *цілісність* — відображення предметів у свідомості в сукупності багатьох його якостей і властивостей; *константність* — в образі сприймання предмета і явища відбиваються такими, якими вони є, незважаючи на зміну умов їх спостереження. Повнота й адекватність сприймання значно змінюється. Залежність сприймання від змісту психічного життя людини має назву *апте́рцепції*, коли ті ж самі предмети сприймаються людьми по-різному, залежно від їхнього стану й завдань, що стоять перед ними.

Сприймання навколишньої дійсності постійно впливає на чуття людини, проте не всі подразники вона відображає однаково чітко. Захоплення своєю справою суб'єкт не помічає, що довкола нього відбувається (метушаться люди, працюють механізми тощо). Із численних сигналів оточення він виділяє те, що необхідне для цілеспрямованої діяльності в даний момент. Все це науковці відносять до психічного процесу, який пов'язаний із увагою людини. Увага — не саме відображення, вона не має свого предмета пізнання. Це не самостійний психічний процес, а швидше його необхідна умова, форма окремої відображувальної й продуктивної діяльності на різних рівнях свідомості. В довідковій та навчальній літературі визначається, що **увага** — це форма організації психічної діяльності людини, яка полягає в спрямованості та зосередженні свідомості на об'єктах або явищах, в результаті чого вони відображаються повніше і виразніше. Отже, вона тісно пов'язана з діяльністю людини, забезпечує її свідомий характер, а також нею стимулюється і регулюється. Увага слугує внутрішньою умовою психічної діяльності, завдяки увазі чуттєве відображення об'єктів зовнішнього світу відбивається у свідомості суб'єкта, а кожен акт цілеспрямованої діяльності доходить до свідомості.

Залежно від активності людини та співвідношення зовнішніх і внутрішніх умов виникнення **увага має різні види: мимовільна, довільна, після довільна**. У процесі розвитку психіки сформувались різні властивості уваги: *концентрація* — зосередженість на конкретному об'єкті психічної діяльності; *розподіл уваги* — можливість мати в свідомості одночасно декілька різноманітних об'єктів або виконувати діяльність з багатьма одночасними операціями; *переключення уваги* — навмисне, свідоме переключення уваги з однієї діяльності на

іншу; *стійкість уваги* — тривалість і зосередженість на відповідному об'єкті; *обсяг уваги* — кількість об'єктів, які може охопити людина в обмежений період часу.

Література [2; 5; 7; 13; 29; 31; 33; 37; 39; 45; 47–57; 86]

Тема 8. Пам'ять, мислення, уява як психологічні процеси в умовах діяльності особистості

У когнітивній сфері особистості значне місце належить **пам'яті**. Це — процеси запам'ятовування, збереження та наступного відтворення відображених у психіці людини предметів і явищ в той час, коли вони безпосередньо не діють на органи чуття. Завдяки пам'яті людина може оволодіти досвідом, накопиченим минулими поколіннями людей; успішно застосовувати свій особистий досвід у практичній діяльності; безперервно поширювати свої знання, навички та уміння. Психічні процеси, пов'язані із пам'яттю, залежать від спрямованості, темпераменту, характеру, здібностей людини, а також її досвіду і психічного стану.

Залежно від того, що запам'ятовується, науковцями визначено такі види пам'яті: *образна* (запам'ятовування образів, уявлень про предмети та явища середовища, властивості і зв'язки між ними. Це — пам'ять на уявлення картин природи і життя, на звуки, запахи, смак. Вона буває: зоровою, слуховою, тактильною, смаковою); *рухова* (запам'ятовування та відтворення людиною своїх рухів. Вона служить основою для практичних навичок, до фізичної спритності людини); *словесно-логічна* (базується на спільній діяльності двох сигнальних систем, при головній ролі другої. Це — думки, втілені в форму мови. Вона відіграє провідну роль у засвоєнні знань); *емоційна* (запам'ятовування та відтворення своїх емоцій і почуттів. Вона або стримує, або спонукає до дій залежно від того, з якими емоціями, почуттями були пов'язані в минулому подібні вчинки).

Бажано також наголосити, що пам'ять може бути: *за характером мети діяльності* — мимовільна, довільна; *за тривалістю утримання інформації* — короткочасна, тривала, оперативна, проміжна, миттєва; *за ступенем осмислення запам'ятованого* — механічна, смислова.

Процес пам'яті охоплює такі технологічні етапи: усвідомлення мети запам'ятовування, розуміння його змісту, аналіз матеріалу, ви-

явлення найістотніших думок, узагальнення та запам'ятовування цього узагальненого.

У процесі взаємодії людини з навколишнім середовищем не всі подразники відображаються достатньо чітко. Людина не завжди уважна до одних предметів, і навпаки, дуже уважна до інших. Вона сприймає їх, образно відтворює, встановлює зв'язки між відомими образами та знаннями. Цей психічний (інтелектуальний) процес науковцями визначається як **уява**. *В її основі — процес виникнення сполучень з тих нервових зв'язків, що вже склались у корі головного мозку.* Уява надає можливість передбачати кінцевий результат діяльності, а також програмувати поведінку в тих випадках, коли ситуація невизначена.

Науковці вважають, що уява викликається аглютинацією — комбінацією окремих частин різних предметів в єдиний образ; акцентуванням — збільшенням або зменшенням окремих ознак, часток предмета; схематизацією — підкресленням ознак подібності різних об'єктів та згладжуванням їх розбіжностей; типізацією — відокремленням суттєвого в однорідних образах, утворенням типових, узагальнених.

Залежно від ступеня активності людини розрізняють два види уяви: пасивна, що може бути навмисною (марення — образи, що не можуть бути втілені в життя) і ненавмисною (сновидіння, галюцинації); активна, що поділяється на відтворювальну (складається з вихідної інформації, суми і якості знань людини, наявності психологічної установки, слів інших людей, письмових документів, речей) і творчу (створення нових оригінальних образів).

Бажано вказати, що за складних умов найкраще працює людина творча, гнучка, креативна, здатна до генерування і використання нового. Творчість — це властивість, як правило, професіоналів своєї справи, які ефективно працюють у відповідній галузі. Творча самореалізація є невід'ємною частиною характеристики психічно здорової людини.

Вищим ступенем пізнання людиною об'єктивної дійсності є **мислення**, як опосередковане й узагальнене відображення в свідомості людини складних зв'язків і відношень між предметами та явищами об'єктивного світу. Це один із провідних пізнавальних процесів, психологи-науковці вважають його найвищим ступенем пізнання. Досліджуючи проблеми мислення як психічного процесу, науковцями визначено, що **динаміка мислення охоплює відповідні дії (операції)**,

а саме: *аналіз* — розчленування в думці предмета або явища на частки, виокремлення його елементів, властивостей, зв'язків; *синтез* — поєднання в думці частин, ознак, елементів в єдине ціле; *порівняння* — співвідношення виокремлених ознак предметів та явищ з метою відшукати подібності і несхожості між ними; *абстрагування* — відволікання від несуттєвих ознак і виокремлення лише суттєвих особливостей групи предметів або явищ; *узагальнення* — об'єднання в думці предметів та явищ за їхніми суттєвими спільними ознаками; класифікація, яку бажано охарактеризувати з погляду засад та видів мислення.

Науковцями також обґрунтовано відповідну класифікацію мислення за: *формою* — предметно-дійове, наочно-образне, словесно-логічне; *характером задач, які розв'язуються* — теоретично-абстрактне та практичне; *ступенем новизни і оригінальності* — репродуктивне, творче; *рівнем узагальнення* — емпіричне, теоретичне; *ступенем розгорнення* — дискурсивне (логічне), інтуїтивне; *ступенем впливу на емоційну сферу* — патогенне (призводить до напруження емоцій) і сапогенне (сприяє подоланню негативних емоцій).

Перелічені види мислення співіснують в інтелекті дорослої людини. Мислить суб'єкт, і завдання цільового компонента своєї діяльності він вирішує завдяки своєму інтелектові. Принцип єдиного інтелекту має важливе значення для обґрунтування професійного мислення як інтелектуальної діяльності щодо розв'язання професійних задач. У другій половині ХХ ст. в науково-діяльній сфері людства широко стало вживатися поняття “**професійне мислення**”. Це — *інтелектуальна діяльність, що сприяє розв'язанню професійних завдань*. Виникло це поняття у зв'язку з об'єктивною інтелектуалізацією праці.

Література [3; 7; 13; 24; 28; 33; 37–39; 47; 57; 66–70; 82; 84–86]

Тема 9. Емоції, почуття, вольові процеси в структурі діяльності спеціаліста

У процесі діяльності, і загалом життя, людина переживає емоції та почуття, здійснює свою волю. Кожен названий психічний процес у діяльності не тільки науковців, а й просто особистості, завжди був і є актуальною проблемою для дослідження. Що є рушійною силою нашого буття — пізнання, інтелектуальні процеси чи емоції й почуття? Емоції беруть участь у пізнанні чи вони супроводжують пізна-

вальні процеси? Чи існує пізнання без переживання? Емоції мають підкорятися знанням чи емоції керують пізнавальним процесом? Розвиток особистості пов'язаний із вільним виявленням емоцій і почуттів чи передбачає їх контроль, утиски, придушення? Що головне в особистості — раціональне чи афективне? З'ясування цих проблем, взаємозв'язку пізнавальної й афективної сфер особистості досліджували Л. С. Виготський, В. К Вілюнас, В. С. Дерябін, Б. І. Додонова, К. Ізард, Т. С. Кирилюк, І. П. Павлов, Ж. Паже, С. Л. Рубінштейн та інші науковці. Ними визначено, що відчуття, сприймання відображають реальний світ при безпосередньому його впливі на органи почуття, мислення і опосередковано — зв'язки між предметами та явищами об'єктивної дійсності. Емоції та почуття відображають у формі переживань не самі предмети та явища, а їх стосунок до людини.

Емоції — *проста форма психічного відображення на межі з фізіологічним відображенням, здійснює саморегуляцію у випадку впливу на людину подразників, пов'язаних з її потребами*. Емоції відображають об'єктивне відношення предметів та явищ до потреб людини як організму. Виникнення емоцій пов'язано із різноманітними реакціями організму на ситуацію. Існує інстинктивна координація між актом сприймання і реакціями організму. Об'єкт або ситуація сприймаються не лише так, як вони існують, а й у своєму емоційному значенні. Наприклад, при переході дороги ми сприймаємо автомобіль не тільки як чудо техніки, а й як об'єкт, що може нам завдати, за відповідної ситуації, тілесних ушкоджень, а то й більше. Досліджуючи названий психологічний процес, відомий фізіолог **І. П. Павлов** обґрунтував вчення про *динамічний стереотип — сталу систему реакцій-відповідей тварини і людини, що відповідає певній комбінації зовнішніх сигналів*. При порушенні стереотипу з'являються ознаки емоцій. Вони виникають також тоді, коли виконання дії пов'язане з перешкодою. Якщо людина відчуває, що може втекти, то не відчуває емоції страху. І навпаки, емоція виникає, коли перешкода виявляється там, де не має бути. У цілому, емоція — це реакція індивіда на ті ситуації, до яких він не може адаптуватись, і значення її переважно функціональне.

У процесі дослідження науковцями визначено поняття, яке пов'язано із емоціями, це — переживання як *форма виявлення ставлення людини до відповідного предмета, явища, іншої людини, до себе, до того, що її оточує, це факт її внутрішнього досвіду*. Вони завжди суб'єктивні, інтимні. На відміну від речей, явищ, предметів переживання не існують поза психікою людини. Емоції і переживання

відображають стан суб'єкта, зумовлений взаємовідносинами із середовищем. У цих взаємовідносинах суб'єкт завжди певною мірою і пасивний, і активний. За проявом емоцій, переживання можуть бути *слабко вираженими*, не завжди помітно впливати на діяльність людини, але з дуже тривалим настроєм, який визначається емоційним станом, що забарвлює інші стани. Інші емоції і переживання можуть бути *бухливими, з короткотривалими афектами*, які роблять людину інколи некерованою. Звідси, за *характером впливу на життєдіяльність людини*, науковці-психологи вважають, що всі емоції можна розділити на дві групи: *стеничні* — підвищують життєдіяльність організму і дієздатність людини та *астеничні* — знижують життєдіяльність особистості.

Науковцями обґрунтовано *три пари найпростіших емоційних переживань: задоволення — незадоволення, напруження — розрядка, збудження — заспокоєння.*

Емоціями і переживаннями не закінчується афективний простір особистості. Складною формою відображення дійсності, властивою тільки людині, є **почуття**. Вони відображають відношення предметів та явищ до вищих потреб і стимулів діяльності людини як особистості. Почуття бувають: моральні; інтелектуальні; естетичні; афекти — емоційні реакції людини, що характеризуються значною інтенсивністю, безвідповідальністю (спалах гніву, радощі).

З емоціями та почуттями тісно пов'язана воля. Це — здатність людини свідомо контролювати свою діяльність і активно управляти нею, долаючи перепони і підкоряючи її свідомо поставленій меті. Вольові процеси виростають з емоцій і почуттів, як процеси вищого рівня, тісно пов'язані зі свідомістю. Воля передбачає регулювання поведінки особистості, панівну роль людини в регулюванні дій у зв'язку з пізнаною необхідністю на основі знань. Воля детермінується потребами, але не підкоряється їм. Вона не залежить від імпульсів безпосередньої ситуації. Воля зумовлена мотивами, складом особистості — це її перша особливість. Друга особливість — це особистісний характер у вольових діях. Структура вольової дії (акту) включає наступні технологічні етапи: боротьба мотивів (поступок розпочинається з мотиву, а вольовий — з боротьби мотивів); усвідомлення мети і прагнення досягти її; розробка плану дій; прийняття рішення; здійснення прийнятого рішення; аналіз виконаної дії. Для спеціаліста важливо знати основні ознаки волі особистості: Це — цілеспрямованість; самовладання; рішучість; самостійність; наполегливість; ініціатив-

ність; ретельність. Виховання, формування волі досягається через розвиток у майбутніх спеціалістів мислення, а також таких якостей, як спритність, кмітливість, уміння оцінювати об'єктивну дійсність, використовувати для досягнення визначеної мети відповідні умови та засоби.

Література [2; 5; 7; 12–15; 37–39;
51–57; 66–68]

Тема 10. Психічний стан особистості: сутність, класифікація, зміст

Майбутньому спеціалісту важливо усвідомити сутність, зміст психічних станів особистості. У жодній сфері психічної діяльності так часто і доречно не вживається термін “стан”, як в емоційному житті. В емоціях яскраво виявляється тенденція специфічно забарвлювати переживання і діяльність людини, надавати їм тимчасової спрямованості й створювати якісну специфіку психічного. **Психічний стан** — це складне і різнобічне, достатньо стійке, але мінливе психічне явище, яке підвищує або знижує життєдіяльність особистості в складній ситуації. Він виникає у людини під впливом різних факторів:

- небезпеки, складних обставин, клімату;
- усвідомлення та переживання високої особистої відповідальності;
- спонукання (діяльність за наказом чи з власної ініціативи);
- безперервного спостереження, підтримання пильності та готовності до дії;
- раптовості та швидкої дії;
- прикладу старших, співробітників.

У процесі досліджень науковцями визначено, що психічний стан характеризується рядом ознак: стани емоційні — настрої, афекти, тривоги; *стани вольові* — рішучість, розгубленість тощо; *стани пізнавальні* — зосередженість, замисленість тощо. Настрої, афекти — це форми проявів афективної сфери. Зв'язок емоційних станів і властивостей найвиразніше проявляється у стані тривоги. Тривожність як ознака особистості є найзначущим ризик-фактором, що сприяє нервово-психічним захворюванням. Висока тривожність може призвести до емоційного стресу, що існує завжди. Стресовий психічний стан може бути викликаний однією або сукупністю причин: непосильністю, не-підготовленістю і невпевненістю в успіх; перебільшенням небезпеки

і збільшеною чутливістю; переоцінкою відповідальності; поганим самовладанням; наявністю бажань, які перевищують можливості їх задовольнити. Він виникає у результаті довгого перезбудження нервової системи, породженої складною сукупністю неприємних обставин життя і діяльності особистості. *Стрес — це результат впливу на людину неприємних для неї конфліктних ситуацій побутового, навчального або виробничого характеру.*

Депресивний психічний стан як правило виникає: від усвідомлення неможливості задовольнити будь-яку суттєву потребу; безуспішність зусиль і безперервних невдач у житті та діяльності; зниження гідності особистості в навколишньому середовищі; незадоволеність роботою; перевагою і поганий стан здоров'я.

Сугестивний психічний стан обумовлений гетеросугестією (навіювання ким-небудь) або аутосугестією (самонавіюванням). Але ступінь навіювання залежить від індивідуально-психологічних особливостей і конкретного психічного стану особистості під час гетеросугестії. *Чим нижчий рівень усвідомлення впливу і критичності до них особистості, тим вищий ступінь навіювання.* А рівень усвідомлення і критичності особистості залежить від її психічних якостей, станів, особливостей психічних процесів, а також від відношення до суб'єкта навіювання під час гетеросугестії.

Аналіз психічного стану співробітників із метою виявлення і подальшого подолання причин поганого стану і підсилення позитивного передбачає певні технологічні етапи:

1. *Виявити загальний настрій.* Він помітний за виразом обличчя, веселим, збудженим або похмурим поглядом, жвавим чи млявим рухом, голосною і чіткою мовою. Коли цього не вдається досягти або враження невизначене, тоді можна спитати у співробітників про їх настрій.
2. *Розкрити домінуючий психічний стан,* що створює поганий або незадовільний настрій. Здебільшого він проглядається уже у характері настрою, в його забарвленні, але коли цього недостатньо, тоді можна поставити ряд побічних запитань: як себе почуваєте? чому похмурий вигляд? які звістки від сім'ї?
3. *Знайти причину домінуючого психічного стану.* Якщо його визначає, наприклад, незадоволення або кривда, то неважко уявити причини такого психічного стану, що можна перевірити прямим запитанням: чим незадоволені чи скривджені? що зіпсувало настрій?

4. *Захопити співробітників приємним повідомленням і шляхом спостереження встановити, який вплив воно справить на їх психічний стан. Так можна визначити його стійкість і силу, а потім виявити і усунути причину поганого настрою.*

Отже, у психічних станах відбувається поєднання, злиття характеристик психічних процесів і властивостей особистості. Аналіз емоційно-вольових процесів, психічного стану особистості дає можливість спеціалісту прогнозувати поведінку співробітників, їх розвиток та самозростання.

Література [5; 7; 15; 24; 28; 33; 37–39; 41; 49–53; 79; 82–85]

Змістовий модуль III. Психолого-педагогічні основи підготовки спеціаліста

Тема 11. Педагогіка як наука, її роль і місце в підготовці спеціаліста

Для суспільства завжди були актуальними проблеми виховання, навчання, освіти і розвитку нового покоління людей. Ці проблеми розглядалися протягом всієї історії людства: від перших цивілізацій до сьогодення. Серед визначних постатей, які досліджували ці проблеми, були: Сократ і Аристотель, Боецій і Кассіодор, Джон Локк і Я. А. Коменський, К. Д. Ушинський і М. І. Пирогов, А. С. Макаренко і В. О. Сухомлинський, Джон Дьюї і Едвард Торндайк. В навчальній літературі узагальнено, що **педагогіка — це наука про закономірності, форми та методи соціально організованого навчально-виховного впливу на людей з метою досягнення стійких соціально значущих змін в їх свідомості та поведінці.** Є узагальнення і ширші, а саме: наука вивчає процеси виховання, навчання і розвитку особистості, або виховання її у найширшому значенні. Не адекватно підходять науковці до визначення об'єкта та предмета педагогіки. Але в основному її **об'єктом** є реальна взаємодія учасників педагогічного процесу, а **предметом** — способи взаємодії, зумовлені цілями, завданням і змістом процесу. Науковцями обґрунтовано **категорії педагогіки** (виховання, освіта, навчання та розвиток) та **систему педагогічних наук: загальна педагогіка** (загальні засади педагогіки, історія педагогіки, дидактика, теорія виховання, теорія управління навчально-виховним процесом), **вікова педагогіка** (пренатальна та перинатальна — дослід-

ження розвитку спочатку плоду, а потім новонародженої дитини, дошкільна, шкільна, дорослих: професійно-технічної та вищої освіти), *корекційна, або спеціальна педагогіка* (сурдопедагогіка — навчання і виховання людей із вадами слуху; тифлопедагогіка — із вадами зору; логопедія — із вадами мови; олігофренопедагогіка — з уповільненим розумовим розвитком; пенітенціарна педагогіка — перевиховання неповнолітніх і дорослих злочинців), *галузеві педагогіки* (військова, авіаційна, інженерна тощо), *етнопедагогіка* — навчання і виховання відповідного етносу, *сугестопедагогіка* — використання засобів навчання, тобто психотерапевтичний педагогічний напрям, *педагогічна акмеологія* — досліджує можливості розвитку внутрішніх якостей особистості для професійного самовизначення та ін. Основою для всіх наук є загальна педагогіка.

У навчальній літературі дається характеристика двох основних функцій педагогіки: **теоретичної і технологічної**. **Теоретична** здійснюється на *трьох рівнях: описовому* — вивчення педагогічного досвіду; *діагностичному* — вивчення стану педагогічних явищ у навчанні і вихованні, встановлення умов і причин, які їх зумовлюють; *прогностичному* — експериментальні дослідження педагогічної дійсності. **Технологічна функція** також реалізується на *трьох рівнях: проєктивному* — на базі теоретичних концепцій розробка відповідних методичних матеріалів; *перетворювальному* — впровадження досягнень науки в педагогічну практику; *оцінно-коректувальному* — оцінка результатів дослідження і корекція взаємодії теорії і практики.

Завдання педагогіки як науки: розкриття сутності та змісту педагогічних закономірностей навчання і виховання; обґрунтування принципів навчання і виховання; визначення раціональніших, оптимальних форм навчально-виховного процесу; виявлення сутності, шляхів та методів навчально-виховного процесу; розкриття місця та ролі суб'єктів навчально-виховного процесу.

Педагогіка має *міжпредметні зв'язки з іншими науками, свої методи дослідження*. Складність та багатоманіття зв'язків педагогіки з іншими науками пояснюється складністю людини як предмета виховання. Однак можна визначити, що в педагогічній науці і педагогічній практиці часто використовуються такі "інструменти", як психологія, психотерапевтика, анатомія і фізіологія людини, шкільна гігієна, генетика, основи театрального мистецтва, історія, література, соціологія, кібернетика, інформатика. Методами наукового дослідження пе-

дагогічних процесів і явищ є: діалектико-матеріалістичний; праця з літературою; дослідження досвіду; педагогічний експеримент.

Важливим при розгляді цієї теми є **усвідомлення змісту**: основних етапів становлення і розвитку педагогіки; головних проблем при визначенні мети виховання і формуванні нового покоління людей; сучасних педагогічних концепцій та теорій; державних законодавчих та нормативних документів про освіту в Україні; проблем вищої освіти України, з огляду на Болонську декларацію; теоретично-методологічних основ цілісного педагогічного процесу. Наприкінці ХХ ст. науковці ефективно досліджували зміст педагогічного процесу з погляду його цілісності (загальні теоретичні основи розуміння цілісності в широкому і вузькому сенсі слова; рушійні сили; структурні елементи системи; закономірності та принципи; фактори, що обумовлюють його хід та результати). Значне місце сьогодні приділяється **компетентності** менеджера педагогічного процесу, особливо: його **знанням** (теоретичні; знання життя; прикладні знання); **умінням** (конструктивно-методичні; організаторські); **навичкам** — методичні; мислення); **особистим якостям** (моральні; психолого-педагогічні) тощо. Сутність, загальна характеристика прав і обов'язків педагога — менеджера навчально-виховного процесу.

Література [1; 14–17; 21–23; 30; 34; 54; 55; 75; 78; 81; 88; 89; 91–93]

Тема 12. Дефініція, психологічні аспекти змісту та форм навчання

Під час ознайомлення з дидактичним матеріалом цієї теми бажано усвідомити, що проблеми сутності, змісту, видів, організаційних форм навчання завжди були актуальними. За сучасних умов входження України в європейський освітянський простір вони набувають доле-носного значення. З'являються нові поняття (європейська система трансферу оцінок, європейський простір вищої освіти, євростудент, європаспорт, додаток до диплома нового зразка, міжнародна картка студента, європейська кредитна система взаємозаліку тощо), що характеризують етап розвитку освіти і навчання нового тисячоліття. Актуальні дидактичні проблеми освіти та навчання досліджували науковці: Боецій, Кассіодор, Ісидор Севільський, Я. А. Коменський, Й. Г. Песталоцці, К. Д. Ушинський, А. Дістерверг, Й. Ф. Гербарт, Д. Дьюї, К. Роджерс, М. М. Скаткін, Ю. К. Бабанський, А. М. Онішук

та ін. Першим науково обґрунтував дидактику як науку Я. А. Коменський: це система знань про те, “чому навчати?” (зміст освіти) і “як навчати?” (процес навчання).

У навчальній літературі розкривається зміст основних дидактичних категорій: освіта (процес і результат навчальної діяльності); навчання (процес отримання знань, формування умінь та навичок); викладання (діяльність викладача); учіння (діяльність учня, студента, слухача); закономірності і принципи навчання; безпосередньо процес навчання та його структурні компоненти.

Основною проблемою освіти завжди був її зміст (відповідна система знань, інтелектуальних та практичних умінь і навичок). У сучасній дидактиці, на основі державних та нормативних документів, він поділяється на *державний* (стандарт обов’язкових навчальних предметів для підготовки спеціаліста) та *шкільний, або вузівський* (розширення і поглиблення підготовки спеціаліста; навчальні дисципліни за вибором навчального закладу і студентів). Зміст освіти відображається у трьох державних документах: *навчальному плані* (встановлено кількість років навчання, перелік навчальних предметів, послідовність їх вивчення за роками навчання, кількість годин, що відводяться на кожен навчальний предмет і на всі предмети навчального закладу); *навчальній програмі* (відповідно до навчального плану визначається обсяг знань, умінь та навичок з кожного предмета, даються приведені у певну систему основні методичні рекомендації); *підручники* (підготовлені на основі навчальної програми).

Як і кожен процес, навчання має свою структуру. Науковцями обґрунтовані компоненти процесу навчання (цільовий; стимулювально-мотиваційний; змістовий; операційно-діяльний; контроль-но-регулюючий; оціночно-результативний), кожен із яких має відповідно свої специфічні структурні елементи, а також основні види діяльності: викладання і учіння.

Науковцями визначені види навчання: пояснювально-ілюстративне, проблемне, програмоване, модульне, ігрове, а також організаційні форми (зовнішній вигляд навчальної дії: урок, лекція, семінар, іспит, залік, курсова, дипломна, самостійна робота тощо). Форми процесу навчання класифікують за: кількістю студентів; дидактичною метою; тривалістю часу навчання.

Основною формою вузівського навчання є лекція. Структура лекції охоплює такі основні елементи: *організаційний початок* (початковий етап спілкування, оголошення теми, плану, списку літератури

для запису); *перехід від минулої лекції до сучасної* (що було, що сьогодні буде розглядатися), *мета, завдання* навчальної діяльності; *проблемні питання; розгляд лекційної теми науковцями; динаміка викладу* (дати можливість занотувати, щось повторити, змінювати темп, голос тощо); *проблемні запитання в ході лекції; висновки та узагальнення.*

Педагогічна практика свідчить, що лекції бувають:

- *у загальному* плані: монолог, діалог, дискусія, проблемна, проблемно-пошукова;
- *у відповідності з лекційним курсом*: вступні, тематичні, заключні, оглядові;
- *у відповідності з новаціями*: бінарна лекція, лекція-прес-конференція, лекція-диспут, лекція-симпозіум, лекція-подорож у машині часу тощо.

Основною формою вузівського практичного навчання є семінар. Підставою до його здійснення є: цілеспрямованість; забезпечення самостійності мислення; максимальної активності студентів на семінарі; творча і доброзичлива атмосфера на занятті.

За сучасних умов розвитку вузівської дидактики семінари з циклу гуманітарних дисциплін проводяться як за *класичною*, так і за *інноваційною*, інтерактивною технологією. За класичною технологією викладач за кілька днів до заняття повідомляє студентам план семінару та рекомендовану літературу. В окремих випадках викладач, за бажанням студентів, проводить до початку семінару індивідуальні або групові консультації, готує цікаві проблемні ситуації дискусійного характеру. Технологічна схема проведення класичного семінару може бути такою: семінар — питання — відповідь з усієї теми; широка бесіда дискусійного характеру на основі раніше визначених питань; читання та обговорення рефератів з теми з елементами дискусії. За інноваційними технологіями семінари проводяться у вигляді рольової (ситуації, диспути, парадокси, факти) або ділової (турнір, КВК, брейн-ринг, вікторина тощо) гри.

Література [1; 6; 8; 9; 11; 12; 18; 25; 29; 30; 32; 54; 55; 58–64]

Тема 13. Психолого-педагогічна технологія методів і засобів підготовки спеціаліста

Кожній формі навчання властиві відповідні методи, тобто успіх навчально-пізнавального процесу залежить як від правильного визначення мети, змісту та форм, так і від способів досягнення навчальної

мети, методів навчання. В педагогіці **методи навчання визначаються як сукупність прийомів та способів організації навчально-пізнавальної діяльності суб'єктів учіння, їх навчальної взаємодії із викладачем, природним та соціальним середовищем. Методи викладання** — це способи досягнення викладацької мети. **Прийом** — частина, структурний елемент методу. Дослідження свідчать, що методи виконують такі **функції**: освітню, виховну, розвиваючу, мотиваційну, контрольню-керуючу. Але до класифікації методів навчання науковці підходять неадекватно. Беруться різні ознаки організаційно-психологічного стимулювання навчально-пізнавальної діяльності студентів. Кожна класифікація методів при цьому ґрунтується на одній або кількох істотних ознаках, проте всі вони зводяться до системи.

Так, по-перше, методи поділяють за джерелом передачі і характером сприйняття інформації на: словесні, наочні і практичні (Є. Я. Галант, М. М. Верзілін, Д. О. Лорджіпарідзе).

По-друге, залежно від основних дидактичних завдань, що реалізуються на певному етапі навчання, методи поділяють на: здобуття знань, формування умінь і навичок, застосування отриманих знань, творчої діяльності, закріплення, перевірки знань, умінь і навичок (М. А. Данилов, Б. П. Єсіпов).

По-третє, методи можна поєднати за характером пізнавальної діяльності: пояснювально-ілюстративні, репродуктивні, проблемного викладу, частково-пошукові, дослідницькі (М. М. Скаткін, І. Я. Лернер).

Четверте, методи поділяють за логікою передачі і сприймання навчального матеріалу: індуктивні та дедуктивні (С. Г. Шаповаленко).

П'яте — за ступенем керівництва навчальною працею: навчальна робота під керівництвом викладача і самостійна робота суб'єкта учіння (П. І. Підласий, В. Ф. Паламарчук, В. І. Паламарчук).

У вітчизняній педагогічній науці та практиці методи процесу навчання прийнято класифікувати (А. М. Алексюк, Н. П. Волкова, Н. Є. Мойсеюк, М. М. Фіцула та ін.) за ознакою оптимізації навчально-пізнавальної діяльності суб'єктів учіння, розроблених Ю. К. Бабанським. Визначаються три основні групи методів: організації та самоорганізації навчально-пізнавальної діяльності, стимулювання та мотивації, контролю і самоконтролю в навчанні.

До першої групи методів належать: **словесні** (розповіді, бесіди, навчальні лекції, семінари); **наочні** (ілюстрації, демонстрації); **практичні** (вправи, виконання самостійних завдань, практична та лабораторна

праця); **індуктивні та дедуктивні; репродуктивні** (словесні, наочні); **проблемні**.

До *другої групи* можна віднести такі методи: **формування пізнавального інтересу** (створення емоційно-моральних ситуацій, моральних переживань, ситуації подиву, введення в навчальний процес цікавих прикладів та фактів тощо); **стимулюючого впливу змісту навчання** (створення ситуації новизни та актуальності, наближення змісту навчальної теми до важливих відкриттів науки тощо); **стимулювання обов'язку і відповідальності; заохочення й осудження** в учінні.

До *третьої групи* належать методи: усного, письмового, машинного та тестового контролю.

До них дехто із вчених-педагогів (А. П. Пінкевич, М. М. Верзілін, С. С. Пальчевський) додають четверту групу — **бінарні методи** (бінарний від лат. *binarius* — подвійний, такий, що складається з двох компонентів). А. П. Пінкевич запропонував дванадцять таких методів (класно-догматичний, лабораторно-ілюстративний, класно-евристичний та ін.). М. М. Верзілін запропонував дещо іншу систему, в основу якої покладено поєднані словесні, наочні, практичні методи, тобто: словесно-індуктивні, наочно-дедуктивні, практично-індуктивні, інші методи процесу навчання.

Література [4; 6; 8; 9; 11; 12; 14; 15; 29–31; 55; 58–65; 92]

Тема 14. Виховання як соціально-педагогічне явище і процес становлення особистості спеціаліста

В історії людства є доленосні проблеми, які завжди були в центрі уваги суспільства і держави. Саме такими проблемами були і є: сутність та зміст виховання; мета, форми, методи, технологічні напрями виховного процесу; психолого-педагогічні підходи до цих проблем, інші злободенні питання виховання нового покоління людей. Дані проблеми стояли гостро в періоди античності і середньовіччя, епох Відродження і Просвітництва, нового часу і сучасності. Їх досліджували Я. А. Коменський, Дж. Локк, Ж. Піаже, Ж. Ж. Русо, Є. Славинецький, Г. Сковорода, К. Ушинський, В. Сухомлинський та ін. Ми уже відзначали, що науковцями поняття виховання розглядається у двох значеннях: широкому, як *передача досвіду одного покоління людей наступному*; і у вузькому — як *цілеспрямований процес підготов-*

ки особистості до свідомої життєдіяльності. Першим визначається виховання як соціальне явище, тобто соціалізація особистості — процес засвоєння соціального досвіду, освоєння і присвоєння суспільних відносин, який продовжується все життя індивіду і має певні стадії: становлення і розвитку особистості. Про це уже говорились у попередніх темах. У сучасній педагогіці, практиці виховання поняття процес виховання визначається як цілеспрямована, динамічна взаємодія (співробітництво, партнерство) вихователя і вихованця, у ході якої у різноманітних видах діяльності здійснюється самореалізація, самоствердження вихованця. На думку науковців, виховання має свої специфічні **ознаки**: цілеспрямованість, двосторонність, багатогранність, постійність (довготривалість), комплексність, віддаленість результатів. **Рушійні сили виховання** науковцями, у своїй більшості, визначаються на рівнях зовнішніх і внутрішніх суперечностей: 1) протиріччя між вимогами вихователя і готовністю вихованців до їх сприймання; 2) між свідомістю вихованця і його діяльністю, поведінкою.

У законодавчих та нормативних державних документах сформувано **завдання виховання** як соціального явища, так і процесу. Це — формування морально і фізично здорового нового покоління громадян; розвиток природжених позитивних нахилів, здібностей і обдарованості, творчого мислення, потреби і вміння самовдосконалюватися; формування громадянської позиції, власної гідності, готовності до трудової діяльності, відповідальності за свої дії; виховання патріотичних якостей, національної свідомості і самосвідомості; формування екологічної культури; статеве виховання.

Зміст виховання спрямований на залучення вихованців до національної культури і духовності, на формування у них національних світоглядних позицій, ідей, поглядів і переконань на основі цінностей вітчизняної і світової культури. Зміст виховання — це система знань, переконань, якостей і рис особистості, навичок, стійких звичок поведінки, якими повинні оволодіти вихованці відповідно до поставлених цілей і завдань. Це — багатство соціального досвіду людства, надбання світової і загальнонаціональної культур, система ціннісних орієнтацій, які вихованцям необхідно засвоїти з метою найповнішої самореалізації за умов гармонізації власне особистісних і загально-суспільних інтересів. Мета, завдання, зміст виховання визначаються на засадах культуровідповідності, засвоєнню національного і загальнолюдського досвіду; на забезпеченні високого рівня освіченості і ви-

хованості свідомого громадянина України; утвердженні високих ідеалів гуманістичної культури і демократичних взаємовідносин людей; сприянні становленню особистості в усіх її демократичних, гуманістичних, інтелектуальних і культурних проявах; розвитком самосвідомості, навчанням проектуванню і реалізації особистого життєвого до-свіду; вихованням патріотизму і національної самосвідомості, любові до свого народу; вихованням фізично досконалої особистості; формуванням фізичних здібностей, розвитком потреби у здоровому способі життя тощо. На цій основі в державних законодавчих та нормативних документах визначено основні **змістові напрями** виховного процесу: *розумове виховання; громадянське; моральне; трудове; естетичне, фізичне; екологічне* та ін. Кожен напрям має свої специфічні проблеми, зміст, форми, методи виховного впливу.

У свій час В. О. Сухомлинський вказував, що між виховними впливами на особистість існують десятки, сотні, тисячі закономірностей і умовленостей. Ефективність виховання залежить від того, як і на яких принципах ці залежності враховуються. Науковцями визначено такі **закономірності**: 1) залежність виховання від виховних відносин, які уже склалися; 2) залежність виховання від інтенсивності впливу на “внутрішнє середовище особистості”; 3) залежність виховання від сукупності різноманітних чинників, зумовлених соціальним середовищем; 4) закономірність відповідності цілей організації дій (засобів), які допомагають їх реалізувати; 5) залежність виховання від зв’язку інтеріоризації (вростання зовнішніх практичних дій у внутрішні розумові дії) та екстеріоризації (перехід внутрішніх чинників у зовнішні) у діяльності особистості; 6) закономірність залежності виховання і самовиховання та ін.

У педагогіці науковцями обґрунтовано основні принципи (вихідні положення, які відображають загальні закономірності процесу виховання і визначають вимоги до змісту, організації та методів виховного впливу) виховного процесу. Серед них: цілеспрямованість виховного процесу; зв’язок виховання з життям; виховання в праці; єдність свідомості і поведінки; урахування вікових та індивідуальних особливостей вихованців; повага до особистості з розумовою вимогливістю до неї; виховання в колективі; опора на позитивне в особистості; принцип єдності педагогічних вимог сім’ї, школи, вузу, громадськості до особистості вихованця тощо.

Література [14–18; 21; 31; 27; 30; 34; 50; 54; 60–65; 91; 93]

Тема 15. Психолого-педагогічні основи змісту методів і форм виховного процесу

До класифікації методів виховання науковці підходять неоднаково. Система методів виховання постійно вдосконалюється, єдності до її уніфікованої систематизації нема. Так, О. В. Барабанщиков виділяє: переконання, вправи, заохочення, примус; М. І. Болдирев — переконання, вправи, заохочення і покарання; І. Ф. Харламов — переконання, позитивний приклад, вправи, схвалення, засудження, вимоги, перехід на інші види діяльності, контроль за поведінкою; С. П. Бондар, А. П. Пінкевич, В. О. Сластьонін, І. Г. Щукіна інші методи виховання класифікують за групами, залежно від соціальної установки, домінуючих сторін виховання. При цьому кожна група виявляє себе універсально, тобто впливає одночасно на формування різних сторін і якостей особистості. У загальнотеоретичній (М. Б. Євтух, Н. П. Волкова, Н. Є. Мойсею, інші) і практичній педагогічній діяльності науковці в загальному плані поділяють методи на *чотири основні групи*. Кожна група має свої специфічні методи, їх сутність і зміст. Серед них: *методи організації діяльності особистості* (педагогічної вимоги, громадської думки, системи перспективних ліній, привчання, вправ, створення спеціальних виховних ситуацій, рольової гри); *методи впливу на свідомість і почуття особистості* (розповіді, лекції, диспуту, прикладу); *методи стимулювання поведінки і діяльності особистості* (заохочення, покарання, змагання, конкуренції); *методи контролю за діяльністю і поведінкою* (педагогічного спостереження, бесіди, інтерв'ю, анкетування, незалежних характеристик, аналізу результатів виховання).

У виховному процесі, окрім методів, задіяні різноманітні форми, які визначаються, у загальному плані, як зовнішній вигляд виховної дії. Залежно від суб'єктів виховного процесу, специфіки виховної дії, форми виховного процесу поділяють на специфічні і загальні. Серед *специфічних* — це ті, які здійснює тільки один або група рівнозначних до особистості суб'єктів виховання. У навчальних закладах це: *урок вчителя; лекція, семінар викладача; збори учнівського або студентського колективу* тощо. На підприємстві, у відомствах чи організаціях: *виробничі наради, збори працівників, обговорення угоди між працівниками і керівництвом підприємства* тощо. *Загальні форми* використовують різноманітні суб'єкти виховного процесу.

Стосовно **особистості** використовуються індивідуальні, групові та масові форми. *Індивідуальні форми* виховання передбачають психолого-педагогічний супровід, допомогу і підтримку в становленні особистості як індивідуальності і громадянина України. *Групові форми* виховання спрямовані на формування комунікативних умінь вихованців, збагачення їхнього соціального досвіду, розвиток творчих здібностей, гармонізацію інтересів особистості і колективу. *Масові форми* виховання можна розділити на прості і комплексні. У *простих* формах зміст виховної дії (заходу) розкривається за допомогою переважно одного методу і засобу (виступ, бесіда, доповідь тощо). *Комплексні* — характеризуються складністю структури, багатообразністю використання засобів, методів (тематичний ранок, театралізоване свято тощо). До вибору комплексних форм бажано ставитися творчо і враховувати: загальну мету та конкретні завдання виховного впливу; відповідність методів, засобів конкретному змісту виховного впливу; склад аудиторії; час та місце проведення виховного заходу; рівень теоретичної та організаторсько-методичної підготовки менеджерів виховного заходу; наявність та можливість сучасного матеріально-технічного забезпечення, допомогу спонсорів.

Масові комплексні виховні форми мають свої особливості і переваги перед індивідуальними та груповими. **По-перше**, вони задовольняють абсолютну більшість людей у спілкуванні після роботи, навчальних занять і, в той же час, є гнучким способом впливу на них. **По-друге**, вони відрізняються суспільно-значущим актуальним змістом, публіцистичністю, універсальністю, популярністю, доступністю і дуже широкою аудиторією. **Третє**, їм притаманна яскравість, видовищність, емоційність. Вони спрямовані не тільки до розуму особистості, але і до її почуття. **Четверте**, вони відрізняються комплексністю використання методів і засобів впливу, великою різноманітністю і загальною зацікавленістю аудиторії. **П'яте**, на всіх етапах розвитку людства значення комплексних масових форм виховання не знижується.

За своїм характером, призначенням, структурою, складом учасників, методами підготовки та проведення масові форми виховання поділяють на: навчально-пізнавальні; суспільно-державні; патріотичні; морально-етичні; спортивні, екологічні тощо. За структурою кожна має свої основні компоненти: цільовий — мета, завдання; змістовно-композиційний — гармонійне розміщення елементів змісту; характер аудиторії і її розміщення у відповідному просторі; стимулююча ха-

рактеристика засобів емоційного і художнього впливу; оцінювально-результативний. Всі розглянуті на теоретичному рівні виховні форми процесу спрямовані на формування в особистості громадянськості, національної свідомості, позитивних мотивів, соціально значущої діяльності (миротворчої, природоохоронної, фізкультурно-оздоровчої, спортивної, художньо-естетичної, дозвільної тощо). Усі форми виховного процесу мають гуманістичну спрямованість, зорієнтовані на особистісне вдосконалення і різнобічний розвиток.

Література [1; 19; 21; 27; 29; 34–36; 43; 44; 54; 55; 58– 65]

Тема 16. Соціально-психологічна характеристика особистості у діяльності і спілкуванні

Ознайомлюючись з навчальною літературою з теми, необхідно зазначити, що нами уже було визначено суттєво — людина існує і розвивається як особистість під час взаємодії із середовищем і в результаті своєї діяльності, зокрема і спілкування з іншими людьми. Поза спілкуванням людська істота існувати як особистість не може. Проблеми сутності, змісту, різних сторін діяльності і спілкування завжди були актуальними. Вони були в центрі уваги науковців-дослідників у всі часи історії людства і, особливо, сьогодення. Науковцями встановлено, що **діяльність** — це активна взаємодія людини з життєвою дійсністю, завдяки чому вона досягає свідомо поставленої мети, яка виникла як результат відповідних потреб. В психолого-педагогічній літературі визначено основні структурні компоненти діяльності особистості: цільовий, мотиваційний, стимулюючий, операційно-психічно діяльний, контрольно-регулюючий та оціночно-результативний.

Основою цільового та мотиваційного компонентів є потреби. Це — рушійна сила розвитку особистості. Найсуттєвішими властивостями потреб є їх:

пасивно-активний характер (з одного боку, пов'язані з виникненням дефіциту в нормальній життєдіяльності, з іншого — детермінують активність на його усунення);

суб'єктивно-об'єктивний характер (цільові та мотиваційні, суб'єктивні та об'єктивні сторони потреб виступають як єдність протилежностей);

предметність (чітка предметна спрямованість на певний об'єкт або явище зовнішньої дійсності);

суспільно-особистісний характер (потреби індивіда пов'язані з потребами суспільства, вони формуються та розвиваються в аспекті розвитку останніх).

Потреби можна також поділити на: *базові* (потреби, які виникають в процесі життєдіяльності, спілкування, діяльності і відпочинку); *похідні* (формуються на основі базових, до них відносяться естетичні, навчальні, світоглядні); *вищі* (потреби до творчості, а також творчо-пошукові).

Важливим фактором ефективної діяльності є розуміння людиною інших людей, тобто міжособистісне розуміння. Це процес формування у свідомості людини образу іншої людини. У більшості своїй цей процес здійснюється на основі діяльності колективу, соціальної групи. В процесі дослідження наковці суттєво і змістовно характеризують дві основні сторони міжособистісного розуміння: *конкретно-чуттєве відображення* (зовнішність, поведінка іншої людини) та *абстрактно-логічне відображення* (інтерпретація поведінки іншої людини у відповідності з власним досвідом). Бажано зазначити, що у буденному житті люди здебільшого не знають справжньої причини поведінки інших людей. Тому цей процес здійснюється на основі узагальненої характеристики, інтерпретації відповідних якостей. В науковій літературі це називається каузальною атрибуцією. Її дослідження свідчать про чотири основні засоби міжособистісного розуміння:

аналітичний — на основі зовнішності, визначають психологічну властивість людини;

емоційний — на основі естетичної принадності;

перцептивно-асоціативний — на основі якостей іншої людини, зовні схожої на неї;

соціально-асоціативний — на основі властивостей соціального типу, які приписують даній людині.

Суттєвою ознакою міжособистісного розуміння є адекватність як точність і об'єктивність відображення психічного образу іншої людини. Цей процес забезпечується за допомогою *ідентифікації* (самоотожднення особистості з певним зразком), *рефлексії* (вміння бачити ситуацію не тільки своїми очима, а й очима партнера), *емпатії* (вміння сприймати почуття іншої людини, здатність до емоційного відгуку).

Діяльність неможлива без спілкування між людьми, воно координує спільні дії і задовольняє потребу в психологічному контакті. Визначено два види спілкування: міжрольове (кожна людина вико-

нує відповідну роль у суспільстві) та міжособистісне (загальна сфера спілкування між людьми). Спілкування виконує відповідні функції: інформаційно-комунікативну — охоплює процес формування, передавання та прийому інформації; регуляційно-комунікативну — здійснює регуляцію поведінки власної, інших людей на основі їх дій; афективно-комунікативну — характеризує емоційну сферу людини.

Спираючись на функції, можна виділити три сторони спілкування: *комунікативну* — обмін інформацією; *інтерактивну* — взаємодія в процесі спілкування; *перцептивну* — розуміння людини людиною в процесі спілкування. Комунікативний процес реалізується за допомогою невербальних та вербальних засобів спілкування. Невербальне спілкування відбувається, в основному, не усвідомлено, миттєво. Важливе значення при цьому має міжособистісний простір (дистанція під час спілкування).

Основними засобами невербального спілкування є: візуальний контакт — погляд, зовнішній вигляд, обличчя; експресія — експресивні реакції: міміка, пантоміміка, жести, поза, рух; емпатія — здатність до співпереживання.

Вербальне спілкування здійснюється у словесній формі, воно спрямоване на іншу людину (людей) і являє собою комунікативний акт, що складається з промовляння та слухання. *Комунікативний акт* — це діалог, під час якого може виникнути деформація спілкування (не сприймання, не розуміння співрозмовника). Щоб уникнути цього, використовується метод нереклексивного слухання (невтручання в мову співрозмовника, тобто умовно-пасивне слухання). Протилежним методом — є рефлексивне слухання (активне слухання, тобто з'ясування суті розмови, відображення почуттів, резюмування тощо). У ході спілкування виділяється його інтерактивна сторона, пов'язана з безпосередньою спільною діяльністю людей, їх взаємодією в соціальній групі, колективі. "Взаємодія" фіксує увагу не на акті комунікації, а на акті спільної діяльності.

Література [1; 16; 17; 21; 27; 29; 32; 34; 35; 47; 54; 71–73; 75; 78; 80; 81; 88; 93]

Тема 17. Психолого-педагогічні основи організації діяльності колективу, соціальних груп

Вивчаючи діяльність та спілкування особистості, необхідно підкреслити, що ці процеси здійснюються, в основному, у складі колек-

тиву або соціальної групи. Науковцями, педагогами, психологами досліджувались ці процеси як на суттєвому, так і змістовному рівнях. Визначається, що **колектив** — це відносно компактна група людей, яка прагне досягти конкретної суспільно-корисної мети, організує свою діяльність через високогуманні, демократичні відносини між членами колективу та самоврядування. Актуальні проблеми розвитку колективу приділяли увагу відомі вчені Європи XIX — XX ст. Але теоретичні основи формування, діяльності колективу розробили геніальні українські педагоги А. С. Макаренко і В. О. Сухомлинський. Сьогодні в науково-педагогічній літературі (33 — С. 276–289; 38 — С. 509–521) визначено, що колективи бувають: виробничі, навчальні, наукові, за інтересами та ін. Для колективу властива низка основних **ознак**: суспільно значуща ціль; спільна особистісно значуща і суспільно корисна діяльність щодо її досягнення; особлива структура, визначена відповідними статутами; наявність органів самоврядування; певна динаміка життя колективу при виконанні поставлених цілей.

У своєму розвитку колектив проходить декілька **стадій (етапів)**. Кожна стадія має свій **стиль і тон**. **Стиль** — внутрішня духовна сила колективу: *вимогливість, повага між членами колективу, єдність романтики і реалізму, допомога один одному, колективні честь, гідність, традиції*. Стиль виражається в **тоні** — *спокійна діяльність колективу, бадьорість, оптимізм* тощо. Колектив стає інструментом виховання лише тоді, коли перетворюється на його **суб'єкта**. Спочатку це мета (об'єкт) виховного впливу, що відповідає **першій стадії** його розвитку. **Друга стадія** характеризується підтримкою частиною членів колективу вимог менеджера-педагога, постановкою активом вимог до себе і до своїх колег. **Третя стадія** спрямована на згуртування членів колективу на відповідну діяльність, висунення на цій основі вимог до кожного із них. **Четверта стадія** передбачає появу складніших вимог у колективі, розширення прав та обов'язків активу, розгортання процесів самовиховання кожного члена, переростання вимог дотримання моральних норм у потребу.

Педагогами-науковцями визначено основні **принципи** формування і розвитку колективу: 1) принцип єдності та цілісності колективу, тобто не механічне поєднання, а єдність мети і завдань; 2) постійний рух вперед (перспектива діяльності, яку сприймає колектив); 3) багатогранність, різноманітність діяльності колективу (трудова, пізнавальна, спортивна тощо); 4) формування і постійне підтримання честі колективу; 5) формування і розвиток колективних традицій.

Ефективність діяльності спеціаліста, педагога-менеджера значною мірою залежить від знання сутності, змісту, форм, методів і засобів управління соціальними групами. На виробництві це обов'язкова умова ефективної роботи того чи іншого підрозділу. Науковцями визначено, що **соціальна група** — це сукупність людей, поєднаних спільними цілями, відповідними функціями та ролями, які мають безпосередні контакти між собою, що породжує виникнення соціально-психологічних регулятивних механізмів. За певними ознаками здійснено їх **класифікацію**: умовні; реальні; великі і малі; формальні і неформальні; реферативні; дифузні та ін.

На ефективність спільної діяльності в соціальній групі впливають різні фактори: специфіка і складність завдань; тривалість спільної діяльності; кількісний склад групи; функціональна її структура; ступінь ізольованості й автономності. Як додаткові фактори можна виокремити індивідуально-психологічні властивості членів групи та їх однорідність-різномірність.

Значне місце в ефективній діяльності групи має: сумісність (взаємодія людей, ефект якої визначає максимальне їх задоволення); спрацьовування (результат взаємодії членів групи); психологічний клімат, що залежить більше від спрацьовування, аніж спільності.

Для ефективного управління виробництвом менеджера-педагога бажано чітко уявляти **закономірності функціонування малих соціальних груп**: розміру, ефективності спільної діяльності, взаємодії, системи комунікацій, лідерства і керівництва.

У практичній груповій виробничій діяльності можуть виникати конфлікти, зміст та умови розв'язання яких повинен добре знати спеціаліст-керівник. Науковцями обґрунтовано категоріальні компоненти конфлікту: структура, динаміка, розв'язання, класифікація. Підходи науковців до класифікації конфліктів неадекватні. Певною мірою **обґрунтовані конфлікти** за ознакою співвідношення між об'єктивним станом справ та тим, що реально склався між конфліктуючими сторонами: реальний; випадковий, або умовний; зміщений; помилково дописаний; латентний; хибний. Визначено класифікацію конфліктів також **на основі виділення причинно-мотиваційних зв'язків** (конфлікти, що є реакцією на перепони щодо досягнення цілей виробничої діяльності): конфлікти, що виникають як реакція на перепони щодо досягнення тим чи іншим суб'єктом цілей виробничої діяльності; конфлікти-протидії окремих людей соціальним нормам; конфлікти особистісні, зумовлені несумісністю індивідуаль-

них психологічних рис. Усвідомлюючи проблему, бажано зрозуміти характеристику стилів поведінки суб'єктів конфлікту. Ця класифікація стилів поведінки широко розкривається в навчальній літературі для менеджерів, це дає можливість кожному керівнику виробити власний стиль розв'язання конфлікту. Такими стилями можуть бути: конкуренції, співпраці, компромісу, пристосування, ухилення від конфлікту тощо.

Література [14–18; 21; 29; 31; 39; 46; 49; 54; 55; 58–64]

МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ ЩОДО ВИКОНАННЯ КОНТРОЛЬНОЇ РОБОТИ

Контрольна робота — це короткий виклад змісту психолого-педагогічних явищ проблемної або навчальної теми.

Основні вимоги до роботи:

- повнота та об'єктивність інформації про досліджувані явища;
- повнота відображення основних компонентів її змісту;
- доступність сприймання тексту як за змістом, так і за логікою визначення основних проблем;
- доступність мови викладу;
- авторське ставлення, особистий погляд на питання роботи.

Структура контрольної роботи: перша сторінка (див. зразок вузу); зміст (вступ, одне-три питання, висновки, літературні джерела: 10–12; додатки, за необхідності).

Технологічні етапи організації та методики підготовки роботи: визначення теми та змісту; аналіз одержаної інформації (грунтовне, всебічне та глибоке вивчення фактів, положень і висновків з проблеми; теоретична та аналітико-синтетична обробка дослідження); оформлення роботи (загальні та вузівські вимоги, обсяг — 0,5 др. арк.). Студенти заочної форми навчання, за вказівкою викладача, можуть виконувати контрольні роботи у двох видах: або ґрунтовне теоретичне дослідження практики, або практично-теоретичне виконання роботи за варіантами. Номер контрольної роботи за загальною технологією дослідження студент отримує за номером свого прізвища в журналі або заліковій відомості.

ТЕМИ КОНТРОЛЬНИХ РОБІТ

1. Педагогіка як наука, її роль у підготовці спеціаліста.
2. Предмет, завдання психології, її роль у діяльності спеціаліста.
3. Генезис педагогіки як науки, внесок вітчизняних учених в її розвиток.
4. Основні етапи становлення психології як науки.
5. Методи науково-педагогічних досліджень, їх роль у діяльності спеціаліста.
6. Структура психології, її зв'язок з іншими науками.
7. Методологічні принципи і методи психології.
8. Болонський процес: європейський вибір української вищої освіти.
9. Психіка як продукт еволюційного процесу.
10. Свідомість — вищий рівень розвитку психіки.
11. Зміст освіти та соціально-економічний рівень розвитку суспільства.
12. Загальна характеристика пізнавальних процесів.
13. Психічні стани: сутність, зміст, урахування в діяльності спеціаліста.
14. Дидактика: предмет, основні категорії.
15. Стрес: характеристика, шляхи запобігання у діяльності спеціаліста.
16. Особистість: психологічний аспект сутності, змісту, рушійних сил.
17. Процес навчання: сутність, основні компоненти.
18. Структура особистості.
19. Закономірності, принципи навчання, їх місце у діяльності спеціаліста.
20. Самосвідомість особистості: сутність, зміст, умови розвитку.
21. Темперамент: сутність, типи, вплив на трудову діяльність.
22. Методи навчання: класифікація, зміст, значення в діяльності спеціаліста.
23. Роль і місце знань про емоції та почуття в діяльності спеціаліста.
24. Воля як психічний процес: зміст, структура вольового акту.
25. Організаційні форми процесу навчання.
26. Спрямованість як провідний компонент у структурі особистості.

27. Діяльність — механізм життя.
28. Виховний процес: сутність, зміст, роль у діяльності спеціаліста.
29. Методи виховання: класифікація, зміст, практичне використання в діяльності спеціаліста.
30. Пам'ять: зміст, умови продуктивності.
31. Організаційні форми процесу виховання: сутність, зміст, роль у діяльності спеціаліста.
32. Характер: сутність, зміст, місце в структурі діяльності спеціаліста.
33. Роль соціальної групи, колективу в організації трудової діяльності.
34. Психолого-педагогічні особливості діяльності спеціаліста.
35. Уява — механізм творчості.
36. Типологія та основні риси характеру.
37. Роль емоційно-вольової сфери в діяльності спеціаліста.
38. Характерні риси та особливості трудової діяльності за фахом.
39. Роль і місце знань технології ефективного спілкування в діяльності спеціаліста.
40. Вітчизняні теорії та концепції особистості.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Предмет, завдання, значення психології в діяльності особистості.
2. Наука дидактика як “загальне мистецтво всіх навчати всьому”.
3. Душа в реаліях та міфах.
4. Концепція особистості Г. С. Костюка.
5. Виховання та навчання: єдність, особливості.
6. Типи соціально-психологічних конфліктів.
7. Основні етапи становлення психології як науки.
8. Основні документи про освіту та їх аналіз.
9. Суб’єктивний та об’єктивний аспекти психічного.
10. Фрейдизм і неофрейдизм.
11. Форми організації контролю знань.
12. Спрямованість особистості.
13. Структура психології, зв’язок з іншими науками.
14. Сучасна вища освіта в Україні.
15. Психологічні теорії та концепції розвитку особистості.

16. Методи стимулювання та мотивації вузівського навчання.
17. Методологічні принципи та методи психології.
18. Етнопсихологічні корені української національної культури та ментальності.
19. Психологія діяльності в особливих умовах.
20. Психіка як процес еволюційного процесу.
21. Проблеми сучасної освіти.
22. Свідомість як вищий рівень розвитку психіки. Свідоме та не-свідоме.
23. Закон України “Про освіту”: основні положення.
24. Емоції та їх природа.
25. Форми прояву психіки.
26. Педагогічна майстерність спеціаліста.
27. Загальна характеристика пізнавальних процесів.
28. Формування та розвиток вольових процесів.
29. Психічні стани, їх характеристика.
30. Проблеми мети виховання.
31. Стрес і шляхи запобігання йому.
32. Методи вивчення груп і колективів.
33. Особистість: зміст, рушійні сили.
34. Особливості формування педагогічного такту.
35. Структура особистості.
36. Психологія педагогічного спілкування.
37. Темперамент: сутність, зміст, вплив на особистість.
38. Методи виховання.
39. Характеристика типології характерів.
40. Емоції та почуття.
41. Характеристика основних напрямів виховання.
42. Воля як психічний процес. Структура вольового акту.
43. Характеристика підходів у вихованні.
44. Попередження негативних психічних станів.
45. Характер та його формування.
46. Принципи виховання: сутність, зміст.
47. Інтелект та його розвиток.
48. Мислення як пізнавальний процес.
49. Здібності: загальні, спеціальні, умови успішної діяльності.
50. Закономірності та рушійні сили процесу виховання.
51. Діяльність та її структура.
52. Виховання: сутність, мета, завдання.

53. Способи активізації мислення.
54. Характеристика основних видів діяльності.
55. Діагностика процесу навчання.
56. Уявлення як специфічний пізнавальний процес.
57. Спілкування як умова розвитку особистості, його структура.
58. Увага та її прикмети.
59. Спілкування як взаємодія людей у групах. Види соціальних груп.
60. Активні методи навчання.
61. Емоції та почуття.
62. Спілкування як сприймання людьми одне одного. Ефекти сприймання.
63. Методи організації та самоорганізації навчально-пізнавальної діяльності.
64. Пам'ять як психічний процес.
65. Психологічні особливості впливу в процесі спілкування: переконання, психічне зараження, навіяння, спадщина.
66. Загальна характеристика сучасних технологій навчання.
67. Воля як регуляція психічної активності людини.
68. Методи, прийоми підвищення ефективності спілкування.
69. Характеристика поетапного формування розумових дій.
70. Структура вольового акту.
71. Методи активізації пізнавальної діяльності студентів.
72. Психологічні особливості формування умінь та навичок діяльності.
73. Інтелігентність як цінність.
74. Закон України "Про вищу освіту": основні положення.
75. Уявлення та творчість.
76. Особливості вербального та невербального спілкування.
77. Організаційні форми навчального процесу.
78. Спрямованість як провідний компонент особистості.
79. Історичний розвиток науки педагогіки.
80. Формування позитивних психічних станів людини.
81. Самосвідомість особистості: сутність, структура, розвиток.
82. Організаційні форми виховання.
83. Сенс життя як психологічний елемент.
84. Мистецтво виховання в сім'ї.
85. Закономірності та принципи розвитку колективу.
86. Роль колективу у вихованні особистості.

87. Раціональні умови відносин між батьками та дітьми.
88. Вчинкова природа психічного та предмет психології.
89. Людина у світі пригодництва: ситуативність, вольове випробування, досягнення.
90. Культурологічний підхід у тлумаченні історії психології.
91. Відчуття та сприймання в процесі пошуку й обробки інформації.
92. Психологічна професіографія.
93. Використання методів психології в діяльності спеціаліста.
94. Педагогіка як наука: сутність, зміст, категорії.
95. Вольові якості особистості, їх роль у діяльності спеціаліста.
96. Можливості управління психічними процесами.
97. Закономірності процесу навчання: сутність, зміст.
98. Бесіда як метод дослідження психіки.
99. Характеристика методів науково-педагогічного дослідження.
100. Здібності та особистість.
101. Болонський процес: європейський вибір вищої освіти України.
102. Розвиток психіки в філогенезі.
103. Характеристика компонентів процесу навчання.
104. Спостереження як метод психології.
105. Методи, прийоми ефективного вузівського навчання.
106. Особистість у культурно-історичній теорії Л. С. Виготського.
107. Методи формування поведінки особистості.
108. Людина як предмет виховання, аналіз, педагогічні завдання.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

Основна

1. *Алексюк А. І.* Педагогіка вищої освіти України. — К., 2002.
2. *Ананьев Б. Г.* Человек как предмет познания. — Л., 1968.
3. *Асмолов А. Г.* Психология личности. — М., 1990.
4. *Байденко В. И.* Болонский процесс: структурная реформа высшей школы. — М., 2002.
5. *Бандурка О.* Основи психології і педагогіки. — Харків, 2003.
6. *Болубаш Я. Я.* Організація навчального процесу у вищих закладах освіти. — К., 1997.
7. *Варій М. Й.* Психологія. — К., 2007.
8. *Вітвіцька С.* Основи педагогіки вищої школи. — К., 2003.
9. *Волкова Н. П.* Педагогіка. — К., 2007.

10. *Галузинський В. М., Євтух М. Б.* Основи педагогіки та психології вищої школи в Україні. — К., 1995.
11. *Державна національна програма "Освіта" (Україна XXI століття)* // "Освіта". — 1993. — № 44–46.
12. *Євтух М. Б.* Нові технології навчання. — К.: МАУП, 2003.
13. *Загальна психологія.* — К., 1999.
14. *Закон України "Про освіту"* // Голос України. — 1996, 25 квіт.
15. *Закон України "Про вищу освіту"*. — Харків, 2002.
16. *Законодавство України про освіту.* — К., 2002.
17. *Збірник нормативних актів України щодо організації навчально-виховного процесу у вищому навчальному закладі.* — К., 2003.
18. *Збірник нормативних актів України щодо організації заочного навчання у вищих навчальних закладах України.* — К., 2002.
19. *Климов Е. А.* Общая психология. — М., 1999.
20. *Колесніченко Л. А.* Основи психології та педагогіки. — К., 2002.
21. *Концепція національного виховання* // "Освіта". — 1994. — 26 жовт.
22. *Кремінь В., Табачник Д., Ткаченко В.* Україна: проблеми самореалізації. — К., 2003.
23. *Кремінь В.* Вищу освіту і науку на потребу суспільства // Уряд. кур'єр. — 2004, 12 берез.
24. *Костюк Г. С.* Избранные психологические труды. — М., 1988.
25. *Кузьмінський А. І.* Педагогіка. — К., 2003.
26. *Леонтьев А. А.* Психология общения. — М., 1999.
27. *Лозниця В. С.* Основи психології та педагогіки. — К., 2001.
28. *Максименко С. Д.* Загальна психологія. — К., 2004.
29. *Мойсеюк Н. Е.* Педагогіка. — К., 2007.
30. *Найдьонов І. М., Ігнатюк А. І.* Дидактичний матеріал до практичних занять з педагогіки. — Вінниця, 1995.
31. *Найдьонов І. М.* Навчально-методичний комплекс дисципліни "Основи психології та педагогіки". — К., 2005.
32. *Найдьонов І. М., Ігнатюк А. І.* Методика викладання фінансово-економічних дисциплін. — 2-ге вид. — К., 2005.
33. *Основи психології: Підручник* / За ред. О. В. Киричука, В. А. Роменця. — К., 2002.
34. *Пальчевський С. С.* Педагогіка. — К., 2007.
35. *Педагогіка: Хрестоматія.* — К., 2003.

36. *Педагогіка* туризму: Навч. посіб. / В. К. Федорченко, Н. А. Фоменко, М. І. Скрипник, Г. С. Цехмістрова. — К., 2004.
37. *Петровский А. В.* Психология. — М., 2000.
38. *Психологія: Підруч. для педвузів* / За ред. Г. С. Костюка. — К., 1968.
39. *Психологія: Підручник* / За ред. Ю. Л. Трофімова. — К., 2003.
40. *Самаріна С.* Нові технології навчання. — К., 2004.
41. *Степанов О.* Основи психології та педагогіки. — К., 2003.
42. *Статілова Н.* Основи психології та педагогіки. — К., 1999.
43. *Фицула М. М.* Педагогіка. — К., 2007.
44. *Цехмістрова Г. С.* Основи наукових досліджень. — К., 2003.
45. *Щёкин Г. В.* Как эффективно управлять людьми: психология кадрового менеджмента. — К.: МАУП, 1999.
46. *Щёкин Г. В.* Теория социального управления. — К., 1996.
47. *Ярошевский М. Г.* История психологии. — М., 1985.

Додаткова

48. *Абрамова Г. С.* Практическая психология. — Екатеринбург, 1998.
49. *Андрієнко Е. В.* Социальная психология. — М., 2000.
50. *Ануфриева Н. М.* Социальная психология. — К., 2000.
51. *Анцифирова Л. И.* Мудрость и ее проявление в разные периоды жизни человека // Психол. журн. — 2004. — № 3.
52. *Барко В. І.* Методика використання тренінгових вправ змістового плану у підготовці управлінців. / Практична психологія та соціальна робота. — 2004. — № 7.
53. *Бедь В. В.* Юридична психологія. — Львів, 2003.
54. *Бех І. Д.* Виховання особистості. — К., 2003.
55. *Бех І. Д.* Духовний розвиток особистості. Поступ у незвідане / Педагогіка і психологія. — 2007. — № 1–2.
56. *Бехтерев В. М.* Основы учения о функциях мозга. — Вып. I–VII. — Санкт-Петербург, 1905–1907.
57. *Вилевская Г. А.* Средовые и генетические влияния на контроль поведения в раннем онтогенезе человека. // Психол. журн. — 2007. — № 4.
58. *Волчков А. А., Ермоленко Е. Г.* Ценностная направленность личности как выражение смыслообразующей активности // Психол. журн. — 2004. — № 2.

59. Головатий М. Ф. Європейська й українська освіта — де точки єднання? // Персонал. — 2004. — № 3.
60. Дьяконов Г. Стілкування і взаємодія: діалогічний підхід // Соц. психологія. — 2004. — № 3.
61. Журавський В. С. Вища освіта як фактор державотворення і культури в Україні. — К., 2002.
62. Євтух М. Б. Проблеми освіти. — К., 2003.
63. Коваленко О. Нова філософія економічної освіти // Освіта України. — 2004. — № 29.
64. Корсак К. Нова українська мрія — європейський освітній простір // Освіта і упр. — 2003. — № 2.
65. Корюненко М. Туристична освіта в Україні // Освіта України. — 2004. — № 37.
66. Коломінський Н. Л. Психологія менеджменту в освіті. — К., 2000.
67. Крайніков Є. В. Психологія розвитку. — К., 2004.
68. Крушельницька Я. В. Фізіологія і психологія праці. — К., 2000.
69. Леонтьєв А. Н. Проблемы развития психики. — М., 1972.
70. Ложкин Г. В. Практическая психология конфликта. — К., 2000.
71. Лозниця В. С. Психологія менеджменту. — К., 2000.
72. Максимова Н. Ю. Психологія адиктивної поведінки. — К., 2002.
73. Макаренко Г. Студент і викладач — повноправні партнери. // Юрид. вісн. України. — 2004. — № 4.
74. Мельник Л. П. Психологія управління. — К., 2002.
75. Найдюнов І. М. Болонський процес: культурологічні парадигми // Освіта і упр. — 2004. — № 2.
76. Орбан-Лембрик Л. Е. Соціальна психологія. — К., 2003.
77. Орбан-Лембрик Л. Е. Психологія управління. — К., 2003.
78. Педагогічна майстерність: Підручник / За ред. І. А. Зязюна. — К., 1997.
79. Петровский А. В. Введение в психологию. — М., 1995.
80. Подласый И. П. Педагогика. — М., 2000.
81. Практична педагогіка виховання / За ред. М. Ю. Красовицького. — К., 2000.
82. Психологія праці та професійної підготовки особистості. — Хмельницький, 2001.
83. Психологія діяльності та навчальний менеджмент / За ред. В. А. Козакова. — К., 2003.
84. Рибалка В. В. Психологія розвитку особистості. — К., 1996.

85. *Романець В. А.* Історія психології ХХ століття. — К., 1998.
86. *Романець В. А.* Психологія творчості. — К., 2001.
87. *Рубинштейн С. Л.* Основы общей психологии.— СПб.: Питер, 2002.
88. *Сисоєва С. О.* Нариси з історії розвитку педагогічної думки.— К., 2003.
89. *Соціальна педагогіка.* — К., 2003.
90. *Швачко О. В.* Соціальна психологія. — К., 2002.
91. *Щербань П. М.* Прикладна педагогіка. — К., 2002.
92. *Щёкин Г. В.* Основы кадрового менеджмента. — К.: МАУП, 2003.
93. *Щокін Р. Г.* Соціально-економічний розвиток // Персонал.— 2004.— № 2.
94. *Юридична психологія.* — К., 1999.

МАУП

ЗМІСТ

Пояснювальна записка	3
Тематичний план дисципліни “Основи психології та педагогіки”	5
Зміст дисципліни “Основи психології та педагогіки”	6
Методичні поради щодо виконання контрольної роботи..	43
Теми контрольних робіт	44
Питання для самоконтролю.....	45
Список літератури.....	48

Відповідальний за випуск *А. Д. Вегеренко*
Редактор *О. М. Коваленко*
Комп’ютерне верстання *О. А. Варваріна*

Зам. № ВКЦ-4194

Формат 60 84/16. Папір офсетний.

Друк ротатійний трафаретний.

Тираж 50 пр.

Міжрегіональна Академія управління персоналом (МАУП)
03039 Київ-39, вул. Фрометівська, 2, МАУП

ДП «Видавничий дім «Персонал»
03039 Київ-39, просп. Червонозоряний, 119, літ. XX

*Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
суб’єктів видавничої справи ДК № 3262 від 26.08.2008 р.*